

נתקבלו במערכת

אבן הראשה. פירוש על שו"ע הלכות קידושין. חלק ראשון. אורי דוד אלבו. ירושלים, תשפ"ה. תעט עמ'. (ori0672@gmail.com)

הרב אורי אלבו הוא אברך בישיבת מרכז הרב, בוגר הישיבה הקטנה במצפה יריחו. בשנים האחרונות עסק בהלכות קידושין בעיון ובהעמקה ובהתמדה, ופרי שקידתו נמצא בהערות החשובות שהעיר כסדר שו"ע אה"ע מס' כו ועד ס" מה. בתוך ביאורי ההלכות הוא עוסק הרבה בשאלות אקטואליות, כמו תוקפם של נישואין אזרחיים, מעמדה של 'ידועה בציבור', מהו 'שוק' לעניין 'המקדש בשוק' ואם הוא זהה לשוק שהאוכל בו דומה לכלב ופסול לעדות, מה דין גזל הגוי והאם קיימת חובה מדאורייתא להשיב לו את הגזילה, איזו כוונה חייב החתן לכוון בשעת הקידושין, האם לחילוניים בימינו יש דין 'משומד', ועוד ועוד. ההערות מפורטות, ומציגות את הנושא מראשיתו בדברי חז"ל ועד למסקנותיו בדברי פוסקי זמננו וגם בחידושי ראשי הישיבות על המסכתות, והלשון ברורה ונעימה. יזכה הרב אלבו ללמוד וללמד ולשמור ולעשות ולקיים, ורבים יאותו לאורו.

אבני דרך. חלק כא. שו"ת שהזמן גרמן בארבעה חלקי השו"ע. אלחנן נפתלי פרינץ. ירושלים, תשפ"ו. 644 עמ'. (rabbiprins@gmail.com)

כך נוסף בסדרה הנפלאה הזו של ידידי החרוץ הרב פרינץ מבית שמש, שנוסף לעבודות הקבועה בחינוך נערי ישראל הוא מתפנה להשיב בהתמדה ובבקיאות ובהירות לשאלות רבות שעליהן נשאל, וגם להשלים ולהוסיף סברות ומקורות לתשובות מהכרכים הקודמים, ולהגיש את המוצר המוגמר נאה ומסודר לפני הלומדים והפוסקים תמימים כסדרם. 169 תשובות חדשות נמצאות בכרך הזה, קצרות וארוכות, והסימן ה-170 כולל כ-160 [!] השלמות והוספות ותגובות שקיבל לתשובות מהכרכים הקודמים. כמה דוגמאות מהאוסף הענק הזה: האם מותר להתפלל כאשר באוויר נמצא ריח בושם של אשה (שאלה מצויה בתפילות שבת אצל מי שאיתרע מזלו ומושבו סמוך לעזרת הנשים), אמירת תהילים בבית כיסא בשעת פיקוח נפש (למשל בשעת אזעקה כאשר חדרון זה הוא החדר המוגן ביותר בבית), האם בקדימה בברכות יש להתחשב גם בניקיונו של הפרי למרות שנקודה זו לא מובאת בפוסקים, היתר נסיעה בשבת לבית חולים כשנודע לו שבנו הפצוע אושפז בו, האם יוצאים ידי חובת המנהג לאכול מאכלי חלב בחג השבועות באכילת גלידה חלבית (אם היא נחשבת מאכל או משקה, ואם משקה - האם יוצאים ידי חובת המנהג במשקה חלבי), האם מותר להתחפש בפורים לבעל חיים טמא, האם יש לחשוש שמטחי הכבוד בלוויה צבאית הם מנהג גויים, האם חייב אדם לשמוע בקול אביו למי להצביע בבחירות, האם מתאים לעשות שמחה וסעודה לסיום מסכת בשעת מלחמה, האם חייבים לקבוע מזוזה במחסן 'כתר' שמיועד לאיחסון בלבד אך יש בו ארבע על ארבע אמות, וזו רק לגימה קטנה מחבית מלאה יין משובח שמילא לנו הרב פרינץ.

אהל יעקב. מהדורה שנייה. הרב יעקב הורוביץ. הערות וביאורים סביב הספר 'וידעת כי שלום אהלך' לרב חיים פרידלנדר. עורך: תומר חיים בכר. אופקים, תשפ"ו. 58+שח עמ'. (tthbecher@gmail.com)

ב'המעין' של תמוז שעבר (גיל' 254 עמ' 140) כבר כתבתי כמה מילים על המהדורה הראשונה של הספר החשוב הזה, המבוסס על שיעורי גיסי הרב הורוביץ זצ"ל ראש ישיבת אופקים. מתברר שכל המהדורה אזלה תוך זמן קצר, וכאשר התכוון העורך הרב בכר החרוץ להכין הדפסה חדשה של הספר הגיע אליו חומר נוסף בכתב ובקלטות, וזה חייב אותו לערוך מהדורה חדשה מורחבת ומתוקנת. עוד הוסיף העורך קונטרס שלם בעניין מעמד האשה על פי השקפת התורה מדברי גיסי זצ"ל, כאשר בולט הקשר הישיר בין 'חובות הלבבות' ל'חובות האברים' בנושא רגיש זה. שיהיו הדברים לתועלת הרבים, ולעילוי נשמת המחבר זצ"ל שהחורף מלאו ט"ז שנים לפטירתו.

אהלי יעקב. שאלות ותשובות. רבי יעקב קאשטרו. עורך: הרב בצלאל דבליצקי. ירושלים, חברת אהבת שלום, תשפ"ה. 48+תקכד עמ'. (as3113139@gmail.com)

רבי יעקב קאשטרו זצ"ל, המהריק"ש, היה גדול רבני מצרים בדורם של מרן הב"י וחבריו. הוא מפורסם על שם חיבורו 'ערך לחם' על השו"ע, ובין שאר חיבוריו נמצא שו"ת אהלי יעקב שהכין לדפוס בחייו, אך הוא נדפס רק מאתיים שנה אחר פטירתו בליוורנו תקמ"ג עם שיבושים רבים והשמטות ניכרות. לאחרונה נמצא כת"י ישן עם התשובות בנוסח המקורי, וידידי הרב בצלאל דבליצקי, תלמיד חכם רב פעלים ומראשי 'אוצר החכמה', נטל על עצמו לההדירו בצורה מדויקת ושלמה. בין השאר הקפיד להשוות את פסקי המהריק"ש לפסקי רבו הרדב"ז, והראה איך שלמרות שלרוב הוא הולך בדרכו של רבו - הוא לא נמנע מלחלוק עליו פעמים רבות כדרכה של תורה. עוד ספר משובח בסדרת הספרים שמוציאה לאור 'חברת אהבת שלום' בראשות הרב יעקב הלל שליט"א, מהודר בקפדנות ובדיוק ראויים לשבת.

אורות המשפט. חלק ז. שאלות ותשובות, פסקי דין ומאמרים. יצחק צבי אושינסקי. ירושלים, תשפ"ו. רצו עמ'. (yitzchako@rbc.gov.il)

בגיליון 'המעין' טבת תשס"ח סקרתי את הכרך הראשון של 'אורות המשפט' שיצא לאור בשנת תשס"ז, והנה לפנינו הכרך השביעי בסדרה. הרב אושינסקי משמש עתה כאחד מאבות בתי הדין בירושלים, ונוסף על מלאכתו בבית הדין הוא לומד ומלמד וכותב ומפרסם בהלכה ובאגדה על גבי במות שונות. כך זה כולל ט"ו מאמרים העוסקים בעניינים שברומו של עולם ההלכה - היתר נישואין לבעל שאשתו נעלמה, זיהוי חללים שנשרפו כליל (בעקבות המלחמה האחרונה), כללי פשרה בבתי הדין הרבניים (התפרסם לראשונה ב'המעין' גיל' 452 עמ' 25), נאמנות רופאים בענייני מניעת הריון, האם בן מאומץ יורש את 'מבו', התייחסות הדיינים לניכור הורי, ועוד. בהמשך מובאים עיונים על פרשות השבוע של ספר בראשית (כהמשך לספרו 'באשר הוא שם' על התורה) ועל המועדים, ומאמרים בנושאים שונים, בהם גם כמה מאת חותנו זצ"ל וחתניו שליט"א. יישר כוחו.

איוב - דברי נחמה. ספר איוב כמשל למאורעות הקשים העוברים על עם ישראל ולעתיד הטוב הצפוי לנו. איתן כהן. אפרת, תשפ"ו. 208 עמ'. (eitancahn@gmail.com)

הרב כהן הוא מורה ומחנך ופוסק הלכה וגם מוהל שחי באפרת שבגוש עציון, בוגר הישיבות ירוחם ומרכז הרב. בימים שאחרי שמחת תורה תשפ"ד הוא לימד את ספר איוב במסגרות שונות, ושמח לגלות שלא מדובר בו רק על צרותיו של איוב האדם - אלא גם על הקשיים בתולדות עם ישראל בעבר ובהווה ועל התקווה בעתיד. הספר נלמד בימים שבהם כאב המלחמה וגאווות הגבורה היהודית היו רקע אמיתי ויומיומי לסיפור של איוב, כשממנו ניתן להפיק תובנות-אמת גם על יחס הנוצרים והמוסלמים לעם ישראל בימים ההם ובזמן הזה, וגם על הנחמה הגדולה שניתן לצפות לה בסופו של דבר, כפי שאירע לאיוב האיש וכפי שמנבאים כל הנביאים שיקרה עמנו בקרוב, נחמה שאת ראשיתה אפשר לראות בעיני-בשר בימים אלו. תשעה שערים בספר, בהם דן המחבר מנקודת מבטו המיוחדת בשאלות הידועות של תורת הגמול ביהדות, אם איוב היה או משל היה, על דמויותיהם של איוב ורעיו, התעמקות מיוחדת במענות אליהוא, התגלות ה' שהופכת שאלות לתשובות ומשאירה בחלל העולם שאלות אחרות, ולבסוף שבותו של איוב כמשל לשיבת עם ישראל לעצמו ולארצו בדרונו.

בעקבות רש"י. פרושות ויקרא-שמיני. ביאור ועיון. שאול דוד בוצ'קו. כוכב יעקב, ספריית עץ חיים, תשפ"ה. שמו עמ'. (hesder@gmail.com)

הרב בוצ'קו משמש כראש ישיבת ההסדר 'היכל אליהו' ביישוב כוכב יעקב שמצפון לירושלים. עקב חיבתו לפירוש רש"י הוא מפרסם כרך אחר כרך פירוש לפירושו, שבו הוא מדריך את הלומד איך להבין את פשוטו של הפירוש וגם איך להתעמק בדבריו. בחלק הביאור הוא מסביר את פירוש רש"י ובעיקר מנמק מדוע לעיתים נטש רש"י את מה שנראה יותר כפשט ופנה אל הדרש, ובחלק העיון הוא מרחיב בענייני תוכן ומהות הבוקעים ועולים מתוך הפירוש. כך למשל רש"י על ויקרא ב, ב מסביר בשם חז"ל ש'מלוא קומצו' שלוקח הכהן מן המנחה הוא קומץ 'מלא', אך להלן, ח כתוב רק 'מקומצו' בלי 'מלא', מכאן שמדובר רק בכמות הקטנה שבתוך הקומץ, בין האצבעות הקמוצות, ולכאורה אין זה 'מלא'! רש"י כותב ש'חופה שלוש אצבעותיו על פס ידו' הכוונה שהכהן מקפיד על קומץ מלא אך בדיוק ולא יותר, והמחבר מסביר ב'ביאור' למה רש"י מתכוון, וב'עיון' הוא מעיר שכמו התרומה הקטנה בכמותה שכל עוד לא הופרשה התבואה היא תבל, כך גם כאן הכמות הקטנה שבקומץ 'מחזיקה' את כל הקדושה של המנחה, ובלשונו: 'דבר קטן וסמוי זה מלא וגם ממלא'. והוא מוסיף שכך הוא בעבודת ה' שלנו, החלק הלפעמים קטן של היום שבו האדם עוסק בתורה מעניק משמעות לכל פועלו בכל שעות היום. דבר נאה ומתקבל. הכרך הזה מוקדש לבוגר הישיבה אליהו מאיר אוחנה ז"ל, בחור וטוב שאך זה בנה את ביתו, שנהרג בקרב בעזה שבועות ספורים אחרי לידת בנו. ה' יקום דמו.

גנזי תחומין. לקט מאמרי הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל שפורסמו בכתב העת 'תחומין'. עורך: איתמר ורהפטיג. אלון שבות, צומת, תשפ"ה. 576 עמ'.
(mail@zomet.org)

הגאון רבי זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל, שכונה בפי רבים 'הגרז"ן', נולד בשנת תרצ"א ברוסיה הסובייטית כבן יחיד למשפחת רב העיירה. האב נשלח לסיביר מיד אחרי ברית המילה של בנו, ורק אחרי חמש שנים זכה הילד לעלות ארצה עם הוריו. הרב למד בילדותו בישיבות בירושלים ובבגרותו בישיבות חברון ופוניבז', נחשב לעילוי, וזכה להשתדך עם בתו של הגרש"ז אורבך זצ"ל. נוסף להתמדתו ולעומק-הבנתו היה מיוחד בידע הנרחב שרכש גם במסכתות ונושאים הלכתיים שאינם נלמדים בדרך כלל, וגם בהבנת הרקע המעשי של ענייני הלכה רבים. הוא גם היה מיוחד בענוותנותו ובסבר הפנים היפות שבהם קיבל כל מי שניגש אליו, ובהסכמתו להעביר שיעורים מזדמנים וקבועים בכל רחבי הארץ למגזרים שונים. בין השאר לימד במשך שנים בישיבות שעלבים, כרם ביבנה, אור עציון, קדומים, בית אל, ובכולל 'ארץ חמדה' בירושלים ועוד, נוסף לתפקידיו הקבועים כראש הכולל לדיינים 'שבט ומחוקק' וראש ישיבת סדיגורה ובהמשך ראש בית המדרש של 'מכון לב' ודיין בבית הדין הגדול. מי שהכירו מקרוב ראה גם את כיבוד ההורים המיוחד שלו - בהיותו בן יחיד הוא ואשתו הרבנית טיפלו בהוריו באופן יוצא מהכלל עד פטירתם. במשך שנים רבות, עד לפטירתו בשנת תש"פ כשהוא נושק לגיל תשעים, כיהן נוסף על כל אלו כעורך הראשי של האנציקלופדיה התלמודית, וכתב ושיפר וערך ערכים רבים-מספור לתועלת הרבים לדורות. הגרז"ן כתב מאות מאמרים בכתבי עת תורניים מכל הסוגים (גם ב'המעין'), והשנתון 'תחומין' זכה לכך שכמעט בכל כרך הופיעו מאמר או שניים שלו, שחלקם עוררו עניין רב בחדשנותם ובמשמעותם הציבורית, כמו למשל בעניין זכויות יוצרים בהלכה, דיני קניינים במכירת אברים מן החי להשתלה, מהי הגדרת 'דת' בחוזה שכירות, ירושת הבת בימינו, היתר להשתמש בכספים שהתקבלו מהגביר האמריקאי ברני מיידוף שרק אח"כ נודע שהוא גנב אותם ממשקיעים אחרים, תשלומי קטן שהזיק בימינו, האם תא הדואר של דייר בבניין משותף נחשב חצרו, האם מי שאישר הגעה לשמחה ולא הגיע חייב לשלם על המנה שהוכנה עבורו, קביעת אימהות בתרומת ביצית ובפונדקאות ובהשתלת עוברים, היתר עגונות שבעליהן כנראה נהרגו בקריסת מגדלי התאומים, שימוש במצלמות אבטחה בשבת, ועוד ועוד. חלק מהמאמרים הם למעשה קונטרסים מקיפים בני עשרות עמודים, ולצידם נדפסו בתחומין גם הערות הלכתיות בנות עמוד אחד. הרב ד"ר איתמר ורהפטיג שליט"א, ממייסדי 'תחומין' ומעורכי הראשונים ותלמיד מובהק של הגרז"ן זצ"ל, אסף את כל המאמרים האלו, שחלקם הוא עצמו ערך אותם לפני הדפסתם ב'תחומין' וחלקם נערכו וסודרו על ידו עתה, וקיבץ אותם בספר נאה ומכובד מבפנים ומבחוץ. עוד הוסיף בסוף הכרך דברי הערכה וזיכרון לגרז"ן מרבנים שהיו מקורבים אליו. זהו ספר בעל חשיבות לדורות, ורק חבל שלא צורף לו מפתח עניינים שיקיף את כל האוצרות שבו. חמרא למריה זצ"ל וטיבותא לשקייה שליט"א.

גריס מהודר. שיטות הפוסקים בשיעור גריס, בצירוף 'כרטיס פטנט' למדידת שיעור גריס בכתמים. מרדכי אהרן הלר. ירושלים, תשפ"ד. 19 עמ'.
(m0548433912@gmail.com)

שיעור 'גריס ועוד' מקורו בהלכות צרעת הגוף בשיעור ה'הברת' המטמאת, אך עיקר שימושו להלכה הוא בקביעת גודל כתם של דם שיצא מגופה של אשה ללא 'הרגשה', שמשמא (רק מדרבנן) אך רק אם גודלו 'גריס ועוד' ומעלה (חז"ל 'הצמידו' את הלכות כתמים להלכות נגעים, ואכמ"ל). 'גריס' הוא גרגיר של פול, סוג של קטנית הגדלה בתרמילים. הפול מוכר ונפוץ מאז ומתמיד בעיקר במזרח התיכון (הוא מוזכר גם בתנ"ך) וגידולו התפשט גם לאירופה, והוא נאכל ע"י בני אדם ומשמש גם כמספוא לבעלי חיים. 'גריס' הוא גרגיר פול חצוי, ששטחו הרחב במקום החיתוך הוא השטח שעליו מדובר בשיעור 'כגריס'. ההלכה קובעת שעד לשטח של גריס הנגע או הכתם אינם מטמאים, וכשהשטח גדול אפילו בטיפה אחת יותר - 'ועוד' - הם מטמאים. וכאן נשאלת השאלה: מהו למעשה שטח 'כגריס ועוד'? אין ספק שבמשך דורות רבים השתמשו הפוסקים בגריסים 'אמיתיים' לצורך המדידה הזו, והרמב"ם קבע בעקבות חז"ל שהגודל הזה זהה למרובע של שלוש על שלוש גרגירי עדשים, כל עדשה כארבע שערות 'כפי שהן קבועות בגופו של אדם'. בדורות האחרונים, כמו בכל המידות והשיעורים, הפוסקים חיפשו מידות מדויקות ואחידות ומדידות יותר, והראשון שהכריע בעניין הוא רבי יונה לנדסופר מפראג (תל"ח-תע"ג), שבשנת 'מעיל צדקה' שלו לא רק תיאר את הגריס - אלא גם צייר אותו כעיגול בקוטר של כעשרים מילימטר. החזו"א כתב שמדובר על מרובע שצלעו 18 מ"מ שהוא למעשה מקביל לעיגול שקוטרו 20.3 מ"מ, ואחרים הקבילו את גודל הגריס למטבעות שהיו מצויים בזמנם - ה'דרכי תשובה' למטבע של עשרה הלר הונגרי (19 מ"מ), הרב פיינשטיין למטבע של סנט אמריקאי (19.05 מ"מ), ובארץ נהגו למדוד אותו לפי קוטר אסימון של הטלפונים הציבוריים של פעם - 19 מ"מ בדיוק, וכשנגמרו האסימונים עברו למדוד במטבע של 5 אגורות (גם הוא כבר לא מצוי היום כל כך...) שקוטרו 19.5 מ"מ. הבעיה היא שהכתמים בדרך-כלל אינם נמצאים בצורה של עיגול מדויק, ובמקרים גבוליים שבהם הפוסק צריך להכריע בין טומאה לטהרה יש פוסקים שמשרטטים את צורת הכתם על נייר שקוף, ואח"כ גוזרים אותו ומקרבים את הגזירים זה לזה כדי לראות אם מדובר בגודל של 'גריס ועוד' או לא, שיטה מסובכת ולא מדויקת. אחרים מודדים 'בערך', ואז בדרך כלל מחמירים בספק, ויתכן שאוסרים אשה על בעלה ללא צורך. בא האברך החשוב הרב הלר וחיבר קונטרס קצר בנושא השיטות השונות במדידת 'כגריס ועוד', וצירף לו 'כרטיס פטנט למדידת שיעור כגריס בכתמים' - כרטיס פלסטיק קשיח שקוף בגודל של כרטיס אשראי בערך, מחולק לריבועים קטנים שצלעותיהם 1 מ"מ בתוך ריבועים גדולים יותר של 5 מ"מ, שאותו אפשר להניח על הכתם ובעזרתו למדוד את החלקים האוסרים שבו בצורה מדויקת, 'על המילימטר', כאשר כתם שממלא 81 ריבועים קטנים טמא לשיטת החזו"א, ולשיטת המחמירים יותר - 71 ריבועים קטנים כבר מטמאים. יש בכרטיס הזה תועלת גדולה לפוסקי ההלכה, וגם הכהנים כדאי שיתחילו להתאמן איתו לקראת חידוש הלכות מצרוע למעשה בעגלא ובזמן קריב...

דרכי יוסף. סיפור חייו ומשנתו של הרב יוסף גליקסברג. עורך: חיים שלם. גבעתיים, תשפ"ד. 494 עמ'. (chaimsh70@gmail.com)

הרב יוסף מאיר גליקסברג זצ"ל נפטר לפני שנה, בתחילת העשור העשירי לחייו, שבע ימים ומעשים. מאחד מילדי טהרן, מנותק ממשפחתו ואחרי שעבר צרות ונדודים, הפך לחביבם של ראשי ישיבות פוניבז' וחברון, ובהמשך לרבה הנערץ של העיר גבעתיים במשך כמעט חמישים שנה. הוא הורה ולימד ופסק ומילא תפקידים ציבוריים רבים במשך כל השנים האלו, וקורות חייו המרתקים ודברי חוכמתו ותובנות חייו נאספו בספר זה בכישרון רב ע"י ד"ר שלם, איש עופרה שבבנימין. השער הראשון בספר כולל את סיפורו האישי של הרב, והשער השני כולל מבחר ממאמריו בענייני מקרא ואקטואליה ועוד. כך למשל בשנת תשמ"א הגיב בעיתון 'הארץ' על דברי בלע של רב רפורמי בעניין הפלת עוברים, שקבע בין השאר שאין מקור הלכתי לדברי הרבי מגור האדמו"ר רבי שמחה בונים אלתר זצ"ל שהתפרסמו אז שמדובר על רצח. על כך זכה הרב למכתב הוקרה מאחיו, לימים אדמו"ר בעצמו, רבי פנחס מנחם אלתר זצ"ל: 'מה נעים לקרוא דברי תשובה שנכתבו בטוב טעם ודעת, כראוי וכיאות'... הספר 'דרכי יוסף' יצא לאור עוד בחייו של הרב, והוא מהווה לו מצבה מכובדת לאחר פטירתו. תנצב"ה.

האדמו"ר החלוץ הרב ישעיהו שפירא. נועם ושירה ונגרוב. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ה. 56 עמ'. (info@dshir.co.il)

ספר נוסף, ה-26 במספר, בסדרת 'גדולי האומה לילדי ישראל', מלווה באירוסים יפהיים מאת שמולי לנדסמן. רבי ישעיהו שפירא זצ"ל היה דמות מרשימה ביותר, בנו של האדמו"ר רבי אלימלך מגרודז'יסק זצ"ל ואחיו הצעיר של רבי קלונימוס קלמיש האדמו"ר מפיאסצנה הי"ד. למרות המסלול שהיה מובטח לו כרב ואולי אדמו"ר בפולין המעטירה, שהייתה אז מלאה בתורה וחסידות, דבקה בו אהבת ארץ ישראל, ובאביב תרע"ד הגיע ליפו, שם פגש את מרן הראי"ה קוק זצ"ל והתפעל מאוד מדמותו ומגדלותו. בעקבות פרוץ מלחמת העולם הראשונה נאלץ לשוב לפולין, וגם שם עסק באירגון ובשכנוע יהודים לעלות לארץ. מיד אחרי המלחמה בשנת תר"פ חזר ארצה, ועסק מטעם תנועת המזרחי בטיפול בעולים החדשים ובאירגון החיים הדתיים בארץ. כדי לחזק את הפועלים הדתיים מול תנועות הפועלים החילוניות הדורסניות הקים את תנועת 'הפועל המזרחי', ובהמשך היה גם ממקימי תנועת הנוער 'בני עקיבא' שהצילה רבים מהנוער הדתי מלהיסחף בזרם החילוני, סייע להקמת יישובים דתיים ברחבי הארץ, ועסק הרבה בצרכי ציבור שונים. בהמשך עבר למושב הדתי כפר פינס ושם עסק בחקלאות, עד שנפטר בקוצר ימים בשנת תש"ה. סיפור חייו המרתק מתואר בספר המקסים הזה המלווה באירוסים מרשימים, כשהוא מתחיל בביקור בחצרו ובבית מדרשו של אביו של 'האדמו"ר החלוץ' הרבי ר' אלימלך, ומסתיים בישיבת הוועד בכפר פינס בה דחף להקמת בית כנסת חדש במושב, זמן קצר לפני פטירתו. מלאכה נאה ביותר של המחברים והמאייר הצוות שסביבם.

החסידות. מה, למה, מי ואיך. עֶפְרָה זְמִיר בֶּן-יַעֲקֹב. ירושלים, 'המאמר השבועי', תשפ"ו.
75 עמ'. (ozby208770@gmail.com)

הבחור החרוץ והמוכשר עופר זמיר בן-יעקב, תושב רימונים שבבנימין, מתלמידיו הצעירים של הרב יצחק גינזבורג, כתב חוברת מרתקת על החסידות ותולדותיה והשקפתה ועיקריה מהימים ההם עד הזמן הזה, כמובן בדגש על חסידות חב"ד ופעילותה. הוא משתדל להשיב בקיצור על השאלות מה ולמה ומי ואיך בנושא הרחב הזה, שכבר נכתב עליו בלי סוף. בלשון נעימה, כשברקע צילומים ותרשימים מרחיבי לב, הוא 'מסיע' את הקורא בין פרקי החוברת - 'קצת היסטוריה', 'אז מה זה אומר?', 'התפצלות החסידות' ו'חסידות עושה חסד'. לסוף החוברת המרשימה הזו צורפה תפילה אישית מיוחדת שנמצאה בין גנזי הרב עדין שטיינזלץ זצ"ל, שמשקפת לדעת המחבר את השאיפה החסידית 'לחיות אלוקות' בעולם הזה. לא צריך להיות קרוב לחסידות כדי ליהנות ולהתרשם מהיצירה היפה הזו, שמיעדת בעיקר לקרב בני נוער מהציבור הדתי-לאומי לתורת החסידות.

היום. לחיות את הנצח בהווה. דב זינגר. ירושלים, מגיד, תשפ"ה. טז+215 עמ'.
(office@korenpub.com)

הרב זינגר היה תלמיד-חבר של הרב עדין שטיינזלץ, ושימש שנים רבות כראש ישיבת 'מקור חיים'. הספר 'היום' מחולק לארבעה שערים - 'אני', 'אתה', 'הוא' ו'אל האחד', והוא מציע לקורא נקודות מבט לחיים שלמים ומלאי תוכן. הרב זינגר מטייל עם הקורא בין מקורות מהתנ"ך ומחז"ל ומספרי החסידות (הרבה רבי נחמן יש בספר...) ומאיר אותם באופן תבוני אך מלא רגש, כדי שהאדם יכיר בסופו של עיון את עצמו ואת הסובבים אותו ואת הקשר בין כולם לבין העולם וריבונו של עולם. המחבר מציע תרגילים מעשיים כדי לחזק קשרים ולייצב רגשות ולפתוח סתימות בדרכי החיים האישיים והרוחניים, ועשויה להיות בהם תועלת גדולה לרבים.

התלמוד. תולדות הלמדנות. יעקב צ' מאיר וישי רוזן-צבי. ירושלים, מאגנס, תשפ"ה.
384 עמ'. (02-6586659)

אין חולק על כך שהיצירה המרכזית של התורה שבעל פה היא התלמוד הבבלי. הוא המקור לרוב ככל ההלכות למעשה, והוא הכלי העיקרי ללימוד התורה ולעיצוב הרוח היהודית מאז שנכתב והופץ לפני כאלף וחמש מאות שנה. למרות שהתלמוד הבבלי מסודר סביב למשנה הוא לא מתמקד בפירושה, ובעצם אינו 'מסודר' כלל לפי סדר ברור מסוים. כבר הרבה נכתב על התלמוד ודרך היווצרותו וקביעת נוסחו המקובל ואופן הפצתו ופלא התקבלותו, ושני המחברים משתדלים לאסוף ולתקצר את מיטב החומר בנושאים האלו ולהציג אותם בפנינו בשפה ברורה ונעימה. החלק הראשון של הספר עוסק בתלמוד הבבלי עצמו - הסוגיא ומהלכיה, המדרשים והפירושים, הברייתות, האוקימתות, היחס בין הבבלי לירושלמי, 'סתם' התלמוד, סוגיות שאינן במקומן ה'טבעי', הוספות מאוחרות בתלמוד ועוד, והחלק השני

עוסק יותר בלימוד התלמוד והתקבלותו במשך הדורות - הלימוד בישיבות הגאונים, פריצת התלמוד לארץ ישראל ולאשכנז ולצפון אפריקה ולספרד, סמכות התלמוד, פרשנותם של רש"י ובעלי התוספות וגדולי ספרד, כתיבי היד והדפוסים הראשונים, דרך הפלפול ודרך העיון, ועוד נושאים רבים, חלקם מנויים בתוכן העניינים - וחלקם חסר מפתח מפורט שיפנה אליהם, וחבל. כדי להקל על הקריאה כמעט שאין בספר הערות שוליים, אך לכל פרק קיים נספח עם הפניות והרחבות. בעמ' 141 דנים המחברים בשאלת זמנם של המשפטים והקטעים בגמרא שנתבו ב'סתם', שבמחקר התלמודי מקובל כבר דורות להתייחס אליהם כאל חומר מאוחר יחסית. המחברים נוטים לקבל את דעתו של פרופ' ברודי שה'סתמות' שייכות לכל התקופות ואי אפשר לשים את כולן תחת מכה משותף אחד, שהרי יש פסקאות שמובאות בגמרא כ'סתם' ואמוראים מקשים עליהן ומתוצים אותן, סימן שהן קדומות יחסית. ובלשונם (עמ' 143): 'הסתם אינו רק רקמת חיבור ספרותית שהעורך האחרון הוסיף, אלא שיקוף של דיון חי בבית המדרש שנשתמר באופן אנונימי'. ראייה לכך אפשר להביא מהרבה סוגיות בירושלמי שנחתם הרבה לפני הבבלי, ובו נמצאות סוגיות שלמות המקבילות לקטעים שמובאים בבבלי ב'סתם', סימן שאינם מאוחרים כלל.

התרגום הארמי לשיר השירים. שין-ג'י פרנג. ירושלים, האקדמיה ללשון העברית, תשפ"ו. יט+418 עמ'. (hsin-chih.perng@mail.huji.ac.il)

ד"ר פֶּרְנָג נולד וחי במדינת טאיוואן, ומשמש כחוקר ומרצה לעברית וארמית באוניברסיטת טאיפיי הברייה. למרות שאין לו שום שורשים יהודיים החל כבר מגיל צעיר להתעניין ביהדות, ובלימודיו האקדמאיים הפך הנושא לעיקר עיסוקו. את תואר הד"ר שלו עשה באוניברסיטה העברית, והוא התמקד במחקר תרגומי המקרא בכלל ותרגום שיר השירים בפרט. את העבודה הזאת הרחיב ופיתח לספר מקיף על התרגום הארמי לשיר השירים, שהוא למעשה מעין מדרש אנונימי המספר דרך דרשות של פסוקי שיר השירים, ובשפה ארמית מיוחדת, על האהבה המיוחדת בין ריבונו של עולם לכנסת ישראל במהלך ההיסטוריה. בתקופת הראשונים תרגום-מדרש זה היה חביב ביותר באשכנז, ויותר ממאה [!] כתיבי יד שלמים וחלקיים נותרו ממנו בספריות אירופה, כולל קטעים בגניזה. ד"ר פרנג מציג בספר מחקר מקיף ביותר על כל מה ש'מסביב' - זמן ומקום חיבורו של התרגום הזה (מסקנתו: הוא חובר באיטליה בראשית תקופת הראשונים), כתיבי היד, הנוסח, הלשון, הסגנון, הניקוד ועוד, ובסוף מגיעה גולת הכותרת - תרגום מדויק של התרגום הארמי כולו עם הערות לשוניות ופרשניות וצינונים ומקורות ומקבילות בכל ספרות חז"ל והראשונים. כך למשל על הפסוק 'השבעתי אתכם בנות ירושלים' וכו' מספר התרגום שהכנענים ששמעו על יציאת מצרים ועל כוונת עם ישראל לרשת את ארצם מיהרו לקצץ את אילנותיהם ולסתום את מעיינותיהם ולהחריב את עריהם, וכדי שלא יגיעו עם ישראל לארץ חרבה עיכב אותם ה' בטובו ארבעים שנה במדבר... המהדיר מעיר שדברים דומים נמצאים גם במכילתא.

נְחִי עֶמֶךָ. מיעוטים במדינה יהודית: תורה של אחריות ושותפות. יעקב נגן ואחרים.
ירושלים, מגיד, תשפ"ה. 384 עמ'. (office@korenpub.com)

מוסדות 'אור תורה סטון' כוללים בתי ספר וישיבות תיכוניות ואולפנות ואולפן גיור, וגם את הארגון "יד לאישה" המייצג מסורבות גט, מדרשה לנשים המשלבת גם שירות בצבא, ופרויקטים רבים נוספים בארץ ובעולם. ברוח חזונו של המייסד הרב שלמה ריסקין מאפרת, ושל נשיא המוסדות דהיום הרב דוד סתיו ראש ארגון 'צהר', הארגון הזה שואף לעשות שינויים היסטוריים 'בהתאם להלכה' בעולם היהדות. בין המוסדות של 'אור תורה סטון' נמצא גם 'בית המדרש לישראל והאנושות', שעוסק בהגות הלכתית סביב הקשר בין ישראל לעמים. לדעת חברי בית המדרש הצורך לשמור על זכויות המיעוטים במדינה בהגינות אינו רק חלק מה'משחק' הדמוקרטי אליו מחויבים כל אזרחי המדינה וכל גופי השלטון - אלא חלק מ'היהדות' של המדינה, וזה נכון בוודאי, השאלה היא של מינון ושל סדרי עדיפות. 'זוכרת כי עבד היית בארץ מצרים' היא דרישה שמחייבת לדעתם יחס חיובי ואוהד ל'שותפינו' בארץ ישראל, בין אם הם שותפים מרצון ובין אם הם התיישבו כאן על אפינו וחמתנו, ואפילו אם הם רואים את ה'שותפות' הזו אחרת מאיתנו. לכן, על פי הגדרתם, מבקשים חברי בית המדרש הזה להתוות 'שפה הלכתית רחבה ומעמיקה' שעל פיה ראוי לפרט ולכלל לנהוג כלפי הגויים שסביבנו, ופירות הדיונים בבית המדרש הזה נמצאים בספר זה. הכתבים עוסקים באריכות בהגדרת 'גר תושב' וקיומו בזמן הזה, ברלוונטיות של דיני 'לא תחונם', בהיתר לחלל שבת לצורך הצלת גוי, במניני גויים לתפקידי שררה, בקידוש השם וחילול השם בהקשר ליחס לגויים ועוד ועוד, הכל בכיוון מבט מלטף, המרכז את האמירות הקשות והחד-משמעיות שיש לעיתים בתנ"ך ובחז"ל ובהלכה הפסוקה כלפי הגויים שסביבנו. דרך אגב, ה'ריכוך' בא לידי ביטוי גם בשימוש בכינוי 'נוכרי' ולא 'גוי' כמעט לאורך כל הספר, 'נוכרי' מצלצל כנראה יותר טוב...

כי קרוב אליך. הפטרות השבוע. יעקב מדן. אלון שבות וירושלים, ישיבת הר עציון והוצאת מגיד-קורן, תשפ"ה. כו+740 עמ'. (ymedan7@gmail.com)

מנהג קריאת ההפטרה אחרי קריאת התורה של שבת ושל המועדים הוא מנהג עתיק שמוזכר בחז"ל, אך נחלקו הקדמונים על זמן קביעתו ועל הטעם לכך. בהקדמה לספר מציג הרב מדן, אחד מראשי ישיבת הר עציון ומחבר פורה, את המקורות והטעמים לכך, ונראה שהוא נוטה לטעם שכתבו כמה מחכמי הדורות האחרונים שקריאת ההפטרה נתקנה בראשית ימי הבית השני כחלק מהמלחמה נגד השומרונים, שנאבקו בעם ישראל על ה'בעלות' על התורה - אך דחו בנחרצות את כל דברי הנביאים שבמרוכזם ירושלים שהייתה כה שנואה עליהם. התקנה הזו תוקנה כדי להכניס בלב כל אחד מבני העם את האמונה בבחירת ה' ביהודה ובירושלים ובגאולה השלמה, וגם בצורך בצדק ובמשפט ובתשובה ובהקפדה במצוות ובעשיית מעשים טובים, ככל דברי נביאי האמת והצדק. לדעתו דברי הנביאים בכלל, והפרקים שהותאמו לאומרים בציבור בעקבות קריאת התורה בפרט, אינם אמורים רק להזכיר לנו את דבריהם הנשגבים שנאמרו בעבר - אלא גם לסייע לנו ללמוד מהם להווה. עם כל הזהירות הנדרשת, ובעזרת הבנת הרקע ההיסטורי והמדיני והצבאי והכלכלי והחברתי של דברי הנביאים, מנסה הרב מדן להבין מה הם

היו אומרים היום בהקשר לדברי הפרשה או הזמן. בהפטרות שבת הגדול מתאר הנביא מלאכי, הנביא האחרון, את האכזבה ממעשי העולים לארץ בראשית הבית השני, שבמקום לחיות סביב המקדש באהבה וביראה - הם חוטאים בנישואי תערובת ובשחיתות ובאי עשיית משפט, ומזהיר את העם שיום הגאולה המתקרב יהיה גם יום המשפט, שבו ה' יהיה 'עַד ממחר במשפטים ובמנאפים ובנשבעים לשקר ובעושי שכר שכיר' וכו'. אם נאמר לעצמנו שאיננו נגועים בחטאים אלו ושולם על נפשנו, מזכיר לנו רבי יוחנן (חגיגה ה, א) ש'עבד שרבו מקרבו לדונו וממחר להעידו - תקנה יש לו? הפתרון הוא להיות רשום ב'ספר הזיכרון ליראי ה' ולחושבי שמו' - עשיית מעשים שמתקנים את ההווה ומכינים אותנו ואת העולם כולו לפגישה עם אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא, והוא יוביל אותנו אל עבר הגאולה השלמה...

כנישתא. 5. מחקרים על בית הכנסת ועולמו. בעריכת יוסף תבורי, ראובן גפני ושמעון פוגל. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשפ"ה. 152+56 עמ'. (kenishtajournal@gmail.com)

כתב העת המיוחד הזה מיועד למאמרים העוסקים בעולם בית הכנסת במובן הרחב של המילה, ממחקרים על מבנים של בתי כנסת במהלך ההיסטוריה בעולם היהודי כולו, תכולתם, מנהגיהם, שימושיהם ועוד, ועד בירורים בענייני התפילות ונוסחיהן ומנהגיהן וכל המסתעף, וכן מחקרים על הסידורים ותולדותיהם ועיצובם ותכניהם ועוד ועוד. גיליון זה כולל חמישה מאמרים בעברית ואחד באנגלית, והם עוסקים במנהגי הישיבה בבית הכנסת 'אלשיך' בצנעא הבירה והזכות על מקומות הישיבה בו, בתולדות סידורי תפילה בארץ ישראל המיועדים לתלמידים, על הסידור 'תפילת ישראל' של החוקר והמהדיר ד"ר דניאל גולדשמידט שמסיבות שונות לא זכה להתקבל בציבור - בניגוד למחזורים ולקנינות ולפיוטים שההדיר שנחשבים לאבן דרך בהתפתחות נוסח התפילה בישראל, מחקר מעניין על 'קהילת בית הכנסת' ועל משמעות ה'קידוש' שנערך בהרבה בתי כנסת אחרי תפילת שחרית של שבת, וכן [לטעמי ניתן היה לוותר על מאמר זה כמובן] תיאור של סידור רפורמי חדש, כולל דיון על מה שיש בו ועל מה שאין בו ולמה. המאמר באנגלית עוסק בשילוב נוסחי ומנהגי ומנגינות העדות השונות בתפילות במניינים החדשים שקמו בארץ בשנים האחרונות, ובניסיון לנבא את עתיד המניינים המשותפים האלו. דרך אגב, מעניין היה לראות במאמר של ד"ר גפני על הסידורים לתלמידים, את התפקיד המשמעותי שהיה לדעתו לסידורי 'רינת ישראל' על התפילה, נוסחה ואירגונה בארץ מאז החלו לצאת לאור בשנת תש"ל, בעיקר בציבור הדתי-לאומי האשכנזי לסוגיו. הוא גם מסביר את הסיבה לכך ש'רינת ישראל' לעדות המזרח שיצא לאור לראשונה בשנת תשל"ו לא 'המריא', למרות שהיה הסידור הראשון שיצא לאור עם הסכמת הרב עובדיה יוסף זצ"ל בראשו - הסיבות לכך לדעת ראובן גפני הן ההפצה האדירה והזולה של סידורי עדות המזרח עם גל 'החזרת העטרה ליושנה' של ש"ס בשנים ההן, והסגנון המודרני-אשכנזי של עימודו ועריכתו וצורתו. גם ההשמטה ב'רינת ישראל ע"מ' של הצורה הקבלית המיוחדת של שילוב שמות ה' המצוי בסידורים של עדות המזרח הרחיקה ממנו מתפללים, כולל כאלו שלא מכוונים לכל הסודות בכל תפילה אבל מעדיפים להחזיק ביד סידור 'כמו של אבא'. הוצאת 'מורשת' מתכוונת בכל אופן להוציא לאור בשנה הבאה מהדורה חדשה ומתוקנת של 'רינת ישראל ע"מ', נראה אם מהדורה זו תמצא חן יותר מבעבר בעיני המתפללים מעדות המזרח.

כתונת תשבץ. קובץ א. ענייני ציצית. מאסף תורני בתורת חכמי אלג'יריה. ישראל, אהבת קדמונים, תשפ"ה. 127 עמ'. (ktashbes@gmail.com)

יהודי צפון אפריקה שעלו לארץ לאחר קום המדינה בהמוניהם הותירו חותם עמוק בתחומים רבים, ובין השאר בחידוש וחיזוק מנהגי עדתם ופרסום תורת קדמוניהם. זה נכון בקהילות מרוקו ותוניס וגם לוב, אבל בא לידי ביטוי קטן בהרבה בקהילת יוצאי אלג'יריה, שמאז הכיבוש הצרפתי של ארצם, ו'חוק כרמיה' שנתן לכולם אזרחות צרפתית שכללה גם חובת שירות בצבא הצרפתי, חלה ירידה משמעותית בעוצמה התורנית שלהם. אחרי מתן העצמאות לאלג'יריה בשנת תשכ"ב היגרו למעלה ממאה אלף יהודיה לצרפת ורק מעטים עלו ארצה, וכך תורתה ומסורתה של גלות חשובה זו כמעט שאינן מוכרות בארץ. את המצב הזה רוצה לתקן קבוצה של תלמידי חכמים יוצאי אלג'יריה שאינה מוכנה לוותר על המסורת העשירה והמיוחדת של עדתה. כחלק מתיקון העניין היא החליטה להוציא לאור מאסף תורני בשם 'כתונת תשבץ' שבו יידונו נושאים הלכתיים סביב גדולי אלג'יריה ומנהגי יהודיה. מאז גירוש ספרד הראשון בשנת קנ"א ('הגירוש הקטן'), מאה ואחד שנה לפני הגירוש הגדול של שנת רנ"ב) שבו הגיעו לחופי אלג'יריה הריב"ש והרשב"ץ, גדולי ספרד אלו ותלמידיהם וצאצאיהם הטביעו את חותמם על פסקי יהודי אלג'יריה לדורות. החוברת הראשונה עוסקת בענייני מצות ציצית, ובה חידושים מכת"י רבי יהודה עייאש מגדולי חכמי אלג'יריה, וביירושים ודיונים בענייני ציצית של קדמוני הארץ ורבניה בדורות האחרונים. דרך אגב, במבוא מעירים העורכים שקיימת טעות נפוצה להחליף בין אלג'יריה המדינה ואלג'יר עיר הבירה (בלשון הקדמונים היא נקראה 'אל גזאיר'), וחשוב להבחין ביניהן.

לבוש מלכות. פירוש למגילת אסתר. אוהד קרקובר. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ה. 174 עמ'. (office@dshir.co.il)

הרב קרקובר, בוגר ישיבת הר המור, משמש כבר שנים כרב היישוב כוכב השחר שבמזרח בנימין, וכראש הישיבה שבמקום, ומלמד הלכה ותנ"ך במוסדות שונים. ספר זה מצטרף לחוברות שהוא כתב על כמה ממועדי ישראל, ובו הוא משלב בתריסר פרקים הסברים על המגילה ועל החג שבהם דברי הגות ומחשבה על הזהות והתפקיד של עם ישראל בתוך העולם המסובך שבו הוא קיים, בימים ההם וגם בזמן הזה. הסתרת שם שמים במגילה מתאימה לדעתו לכך שה' כביכול לא נראה כלל בתוך המציאות הקשה שבה חי עם ישראל בימים ההם של המשך הגלות ושל קשיי ראשית גאולת בית שני, ורק בסוף סיפור המגילה עם ישראל מגלה לדורות את שליחותו ההיסטורית לתקן עולם במלכות שדי.

לוח זמני היום אור החמה לשנת ה'תשפ"ו. הרב אריאל יצחק-הלוי. ירושלים, תשפ"ו. 92+ עמ'. (arielzhak@gmail.com)

ב'המעין' גיליון 254 [תמוז תשפ"ה] עמ' 158 סקרתי את הקונטרס 'אור החמה' שחיבר הרב אריאל יצחק-הלוי בשנה שעברה בעניינים המורכבים של זמני היום בהלכה, וצינתי שם

שהמחבר סיפר לי שהוא מתכוון להוציא לאור בקרוב לוח שנתי שיאיר את עיניהם של הנוהגים לפי השיטה המקדימה בדעת רבנו תם או החוששים לה. אומר ועושה - לפנינו קונטרס ובו תמצית הנושאים הנ"ל, וטבלאות מזמן עלות השחר ועד זמן צאת הכוכבים לפי השיטות השונות לערים ירושלים, בני ברק, מודיעין עילית, בית שמש, אשדוד, נתניה, עפולה-עילית, חיפה, צפת, אשקלון, באר שבע ונתיבות. הלוח המפורט הוא תולדה ישירה של הספר ומצביע על דרך יישום מסקנותיו, ושניהם יחד מבקשים להאיר את עיניהם של העוסקים בסוגיא חשובה ועמוקה ומסובכת זו, שעוד לא נאמרה בה המילה האחרונה.

לְיִשְׁנָא דְרַבְנָן. מחקרים בעברית ובארמית של הספרות התלמודית. שמא יהודה פרידמן. ירושלים, מוסד ביאליק, תשפ"ו. 18+652 עמ'. (02-6783554)

פרופ' פרידמן היה מרצה לתלמוד בבר אילן ובמקומות נוספים, ובמהלך השנים חיבר ספרים ומאמרים רבים. 'לישנא דרבנן' הוא לקט של ל"ג ממאמריו העוסקים בלשון חז"ל, שהתפרסמו בחמישים השנים האחרונות על גבי במות שונות. כך למשל פרק שלם וארוך עוסק בביטוי 'אור לארבעה עשר' שמכוון כידוע לתחילת הלילה, שכבר הגמרא בראש מסכת פסחים דנה בו. המחבר מביא את דעת ר"י אבן ג'אנח, אותה דוחה ראב"ע בחריפות, שמדובר בלשון סגי נהור (אור=חושך), ואת הפירושים האחרים שנאמרו בעניין במהלך הדורות, ומציע לבסוף שהביטוי 'אור ל-' הוא מעין קיצור של הביטוי 'מאור לאור', מערב עד בוקר, מאור אחרון עד אור ראשון, שבמהלך השנים התרגלו להתייחס רק לתחילתו, עד שנשאר ש'אור ל-' הוא תחילת הלילה. בדומה לכך קרה לדעתו גם בביטוי 'בין השמשות', שבתחילה משמעותו הייתה מערב לבוקר, משקיעת השמש עד זריחתה, ובמהלך השנים התרגלו להשתמש בו במשמעות של תחילת הלילה בלבד. מעניין. הספר מוקדש למורו פרופ' יחזקאל קוטשר ז"ל, מגדולי חוקרי הלשון העברית בדורנו ודמות מיוחדת במינה, שנפטר בראשית העשור השביעי לחייו בשנת תשל"ב.

מיתוס או מציאות. אגודת ישראל בעיני העיתונות הישראלית. יוסף פונד. ירושלים, ראובן מס, תשפ"ו. 342 עמ'. (yossefu@gmail.com)

תנועת 'אגודת ישראל' הוקמה סמוך לפני מלחמת העולם הראשונה, כשמטרתה לאגד ולחזק את שומרי התורה בעולם כולו מול לחץ המודרנה וההשכלה שהחלו לכבוש כל חלקה טובה. בהמשך, אחרי קום המדינה, הפכה מפלגת 'אגודת ישראל' למייצגת הציבור הדתי שאינו ציוני, כשהיא נעה בין הגדרות המדינה כ'יהודית' מכאן ו'דמוקרטית' מאידך, ונאבקת על מקומם וזכויותיהם של שומרי המצוות בארץ, ובעיקר מייצגת את הציבור החרדי לגווניו. העיתונות הייתה כלי חשוב מאוד במאבקים אלו - זו הכללית, ובעיקר ביטאוניהם של התנועות והמפלגות שלחמו בחרדים ובחרדיות, התייחסה בעקביות לחברה החרדית ולבאי כוחה באיבה ובתקיפות, הציגה אותם כגלותיים ומתנכרים ומיושנים וקנאים וחשוכים, והתגובות של נציגי הציבור החרדיים והעיתונות החרדית היו בהתאם. את כל זה קרא ואסף ואירגן וחיבר

וליקט ותיאר ד"ר פונד, חוקר תנועת אגודת ישראל, כשהוא מנסה לשכנע שאפשר גם אחרת - להוריד את רמת ההתלהמות ההדדית, להכיר בזכות החברה החרדית לחיות את חייה, ולקיים דיאלוגים לא-פוליטיים בין הקבוצות השונות בארץ ישראל כדי לצמצם פערים ולגשר על התהום. כמה נכונים הדברים בתקופתנו, שבה הצליחו אנשי השמאל והתקשורת להעמיק את הקרע בין הציבור הרחב, כולל חלקים גדולים מהציבור הדתי-לאומי, לבין הציבור החרדי, על רקע חוק הגיוס וכל מה שסביבו, כאשר כולם יודעים שהעמקת הפער וליבוי השנאה ההדדית לא יביא לגיוס חייל אחד נוסף. אבל אין כאן המקום להאריך בזה.

מנחת קנאות. רבי יונה אבן בהלול. יו"ל לראשונה ע"י יעקב שמואל שפיגל. פתח תקוה, תשפ"ו. מח+311 עמ'. (Yaakov.Spiegel@biu.ac.il)

רבי יונה ב"ר שלמה אבן בהלול הוא חכם לא-מוכר שחי בקסטיליה שבספרד בסוף האלף החמישי ובתחילת השישי. בהקדמת ספרו הוא מבכה את המצב התורני והדתי של בני מקומו וזמנו (תיאוריו דומים לתיאורי רבנו יונה גירונדי ור"מ מקוצי), והוא ציפה שספר משנה תורה שהגיע בימים אלו לספרד יסייע לחזק את היהדות באזורו. כדי לעודד אנשים להימשך אחרי הרמב"ם חיבר רבי יונה את הספר מנחת קנאות, שהוא קיצור של הלכות הרמב"ם הכתוב בחרוזים ובשברי פסוקים 'למען ירוץ הקורא בו', ואולי גם כדי לסייע ללימוד שלו בעל-פה, עם חידושים משלו פה ושם. ארבעים פרקים בספר, כל אחד מהם עוסק בנושא הלכתי אחר, ובלולים בהם גם מעט דברי אגדה, הכל בחרוזים ובשפה מליצית, מעשה אומן. הספר נמצא בכת"י יחיד והוא לא מוכר ממקום אחר, וגם רבותיו ותלמידיו של חכם מיוחד זה אינם ידועים. מלאכת ההדרה של הספר בידי האמונות של פרופ' שפיגל היא כרגיל מושלמת, כולל מבוא מקיף ביותר, הערות מאירות עיניים העוסקות בכל פרט, והרבה חידושים נלווים, כמו למשל שמתוך הספר יש לכאורה הכרעה במחלוקת היסטורית ישנה אם גם הרמב"ם עצמו, כמו יוצאי חלציו, שימש כנגיד יהודי מצרים - המחבר מכנה את הרמב"ם באחד המקומות גם בכינוי 'נגיד', וקרוב לוודאי שזה היה לדעתו אחד מתפקידיו. בעמ' 45 מזכיר המחבר שאסור 'גם ההוגה השם באותיותיו, והעושה בו קמעים ובשם המלאכים משרתיו... לעשות שמות קדושים, רפואה לאנשים'... ומעיר כאן המהדיר שנמצא כאן חידוש שקיים קשר בין האיסור להגות את השם באותיותיו לבין האיסור הידוע להשתמש בדברי תורה לרפואה. תודה וברכה לידידי פרופ' שפיגל על פנינה זו המצטרפת מעתה בזכותו לארון הספרים היהודי.

נבואה שעריך. חלק ה. מתורתה של ישיבת שעלבים. העורך: מרדכי ברקוביץ'. שעלבים, ישיבת ההסדר, תשפ"ו. 345 עמ'. (aryey.shaalvim@gmail.com)

החינוך של תלמידי ישיבת שעלבים מכוון אותם לעלייה בתורה ובעבודה ובגמילות חסדים, ולכל עת תחת השמים. בשנתיים האחרונות גמילות החסדים באה לידי ביטוי בעיקר בשירות ממושך של רבים מתלמידי הישיבה וגם כמה מרבניה בגיזרות הלחימה השונות, אך העיניים של כל

התלמידים, איש על מחנהו ואיש על דגלו, מכוונות כל הזמן אל בית המדרש, שם נמצא מרכז הפעילות של הישיבה, אש תמיד שלא תכבה. בחוברת נאה וגדושה זו נמצאים דברי מחשבה ואמונה וביטחון מאת ראש הישיבה הרב מיכאל הכהן יִמְר שליט"א, המשגיח הרב אריה בן יעקב וראש תוכנית תלמידי חו"ל הרב אריה ליבוביץ', ואחריהם שלושים פרקים ובהם המקורות והדיונים של 'השאלות השבועיות' של ראש הישיבה ש'מבעירות' את בית המדרש כל שבוע עד השיעור הכללי שעוסק בהן לקראת סוף השבוע, ובהן גם שאלות אקטואליות כגון עסקת חטופים בראי ההלכה, הקרבת קורבנות בזמן הזה, בגדר 'תשלומי' חג השבועות, דין ברכה על מצות יישוב ארץ ישראל, הכשרת ממוזרים ע"י פסילת עדי הקידושין, דברים האסורים משום חשד, ועוד. חוברת נאה במכפנים ומבחוץ. יישר כוחו של העורך ידידי הרב ברקוביץ שליט"א.

נוגע לא נוגע. לימוד זוהר - פרשיות הבריאה. הרב מנחם פרומן. ירושלים, בית התיאטרון והוצאת מגיד, תשפ"ה. כח+307 עמ'. (office@korenpub.com)

הרב מנחם פרומן ז"ל היה דמות מיוחדת במינה. חזר בתשובה, למד בישיבת מרכז הרב והיה תלמיד קרוב של הרב צבי יהודה זצ"ל, ובהמשך למד ולימד במקומות שונים, וגם עסק בעסקי ציבור בגישות לא תמיד קונבנציונליות. תמיד היה חריג בנוף, עד היום אני זוכר את שאגותיו בקריאת שמע בליל שבת בכותל, כשהוא נמצא בעומק הכוונה ומנותק לגמרי מכל סביבותיו. שנים רבות שימש כרבו של היישוב תקוע שבמזרח גוש עציון, עד לפטירתו בשנת תשע"ג לקראת סוף העשור השביעי לחייו. הרב מנחם היה מהראשונים ששילב הוראת קבלה וחסידות לציבור הרחב במגזר הדתי-לאומי, כאשר התוכן היה מוקף תמיד בהדגשת רגש הקרבה אל ה', החופש הרוחני שנמצא ביסוד עבודת ה', הקדושה הנדרשת מאיתנו מול חשיבות החיים הטבעיים ועוד. הספר כולל סיכומי שיעורים שנערכו בביתו לקבוצת תלמידים קרובים ונאמנים, והם נערכו באופן מוקפד מהקלטות וסיכומים ע"י תלמידו שלמה ספיבק, שהצליח לשמור על הטעם והריח והסגנון של הדברים כפי שנאמרו בעל-פה, וניכרת בהם רוחו הסוערת של אומרים ז"ל.

נפלאות לשון הקודש. על התורה. הרב יהושע שטיינברג. ירושלים, 'ורוממנו', תשפ"ה. 478 עמ'. (steinbergyeoshua@gmail.com)

הרב שטיינברג למד בישיבות בארץ, ובהמשך שימש שנים רבות כרב צבאי בצבא האמריקאי, וגם כמחנך וחוקר ואיש הייטק. אהבתו הגדולה מסורה ללשון הקודש, שבעקבות ראשונים ואחרונים הוא מוצא בה נפלאות. מושכל ראשון אצלו הוא שמדובר בשפה אלוקית שלא נוסדה בהסכמה אנושית כשאר השפות, ולכן הוא מנסה למצוא טעם בכל לשון ובכל סגנון ובכל אות בתורתנו הקדושה, והוא אכן מגלה בעיוניו עניינים נפלאים המוסתרים בין אותיות התורה. בהקדמה הוא טוען שהמחלוקת בין הקדמונים אם שורש המילה העברית הוא בן שתי אותיות או בן שלוש אותיות מצומצמת בהרבה ממה שניתן לחשוב, כי כולם מסכימים לעובדה שבמילים רבות ישנן אותיות שאינן חלק קבוע מהשורש, וזה רק עניין של הגדרה אם הן שייכות לשורש ורק 'נופלות' במצבים שונים, או שאינן חלק מהשורש אבל מצטרפות אליו במצבים אחרים. העיקר הוא שללשון

הקודש יש תכונה נפלאה ליצור מילים ומשמעויות בהוספת או בהשמטת אות אחת באופן עדין וכמעט לא מורגש, מה שמתאים למקור האלוקי של השפה הזו. בפרשת בוא דן המחבר בתיבה 'נא' - למשל בפסוק 'דבר נא באוזני העם', והוא מראה שבדרך כלל 'נא לשון בקשה', אבל פעמים רבות המשמעות אחרת - **עכשיו מיד**, כמו 'לכו נא הגברים', או **לא מבושל** - 'אל תאכלו ממנו נא'. אמנם אונקלוס מתרגם כמעט תמיד את 'נא' - 'כען', 'עתה', ואליו מצטרף ר"א אבן עזרא, והמחבר מסביר לפי שיטתם ש'נא' הוא לשון זריזות, שמרוב חיבתם של ישראל לקיים את מצות קרבן הפסח היה צריך הקב"ה לצוות אותם לא לאכול אותו בזריזות יתירה, 'נא', 'כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו'... בסוף הספר נמצאים מפתח מקורות ומפתח ערכים. מעניין מאוד.

סובב סובב הרוח. להיאחז בתקווה מול מערבולות הנפש. בני וורצמן. ירושלים, דברי שיר, תשפ"ה. 191 עמ'. (beny500@gmail.com)

זהו סיפור חיים מטלטל של משפחה 'משלנו', הורים ערכיים ומוכשרים ומוצלחים העוסקים בחינוך ובהתיישבות ומגדלים את ילדיהם לתורה ולמצוות, שלפתע, בעקבות דיכאון אחר לידה שנסתבך, מתפתחת אצל אִם המשפחה מחלת נפש, תחילה בסימנים קטנים ומתעתעים - אך היא הופכת במשך הזמן ל'פיל' שנמצא בתוך הבית, שכולם מנסים להסתיר אותו מעיני קרובים ורחוקים עד שאי אפשר יותר. שנים רבות ניהל המחבר את ביתו וגידל את ילדיו לתורה לחופה ולמעשים טובים בתוך הסוד הגדול הזה שהפך לעיתים לגהינום, עד שבשלב מסוים המצב חייב אישפוז של הרעיה-האם במוסד פסיכיאטרי, כשבעלה וילדיה תומכים בה ומשתדלים ככל יכולתם לשמור עמה על קשר הדוק ככל האפשר, אך גם לחיות במקביל את חייהם. אחרי שנים רבות, ולבקשת אשתו החולה והילדים, התגרש ממנה הרב בני ובהמשך בנה את ביתו החדש, אך כפי שסוכם מראש המשיך לדאוג לאשתו הראשונה ולבקר אותה בכל שבוע עד יום מותה - חסד של אמת מצידו, וגדלות נפש מצידה של אשתו החדשה. מרגש עד דמעות הסיפור על יום הגירושין, שבו על פי בקשת אשת נעוריו הוא מביא לה במיוחד 'את שמלת השבת השחורה עם הפס הצהוב' שאותה שניהם חיבבו בזמנו, מפני שדווקא אותה רצתה אשתו ללבוש בזמן קבלת הגט... הרב וורצמן החליט בשלב מסוים שקיים צורך חיוני לחשוף בפני הציבור את הסיפור המיוחד והמרגש הזה, שהרי קיימים הרבה מתמודדי נפש שסביבם משפחות אוהבות שלא מצליחות למצוא את דרכן בסיטואציה הקשה שאליה הוביל אותן ריבונו של עולם, והתובנות מסיפורה של משפחת וורצמן עשויות להועיל להן מאוד. ספר חשוב ומרגש וכואב ומאיר עיניים, תודה לרב בני על האומץ והכנות.

סיכום שנת פעילות תנועת רגבים. תשפ"ה-תשפ"ו. מאיר דויטש. ירושלים, רגבים, תשפ"ו. 31 עמ'. (office@regavim.org)

אני לא סוקר כאן את החוברת הדקה הזו כדי להמליץ לתרום ל'רגבים' (אני לא מתנגד לכך כמוכח...), אלא כדי לומר שהקונטרס המדהים הזה מתאר ניסים גמורים שקורים בימינו במהלכי הכיבוש וההתיישבות של עם ישראל ומדינת ישראל במרחבי ארץ ישראל מצד אחד,

ומצד שני הוא מציג את המשימות הרבות שמחכות לנו עדיין, ובמרכזן שחרור הנגב מהכיבוש הבדואי, לא פחות. צעדים ראשונים כבר מתרחשים בשטח, אבל אחרי הפקרה של עשרות שנים יש עוד המון מה לעשות, וב"ה שיש יהודים טובים שמשתדלים בעניין זה. שמעתי את הרב אבינר שליט"א אומר פעם שהעולם מלא בעיות שאין להן פתרון - ורובן נפתרות בשלב מסוים בעז"ה, ואפשר לקוות וצריך להתפלל שבעיה זו תהיה אחת מהן. יישר כוחם של גיבורי 'רגבים', שליחי ציבור נאמנים.

עמל משה. שמות. שיעורי אגדה והלכה. משה אברהם בר. תל אביב, תשפ"ו. 74+תשס
עמ'. (amalmoshe@gmail.com)

הרב בר שליט"א, מגזע משפחות רבנים ואדמו"רים מפוארות ות"ח חשוב בזכות עצמו, משמש כבר שנים רבות כרבה של שכונת יד אליהו בת"א, ומרביץ תורה לרבים ברחבי הארץ והעולם. בנו הרב עמנואל, שמשמש כרב קהילה וכרופא, החל לערוך חלק מכתבי אביו באגדה ובפרשנות ובהלכה לפי סדר פרשות השבוע. הכרך על בראשית יצא לאור בשנה שעברה, ועתה נדפס הכרך על ספר שמות, ובו מערכות המבררות נושאים בפרשה על בורין. כך למשל בפרשת פקודי חוקר המחבר מה הפירוש לכך שמשא 'לא יכל' להיכנס לאוהל מועד כאשר שכן עליו הענן, האם באמת פיסית הענן מנע ממנו את הכניסה למשכן - או שמשא הבין שכאשר השכינה שורה באוהל אין לו רשות להיכנס אליו, כדי לחלוק כבוד לשכינה? הרב בר מדמה את העניין הזה לאיסור להיכנס לבית חברו בלי רשות אא"כ יאמר לו בפירוש להיכנס, איסור שנלמד במדרש בדיוק מכאן - אם משה לא נכנס למשכן בלי היתר גם לכל אדם אסור להיכנס לבית חברו. הוא מוכיח ששני עננים שמשו במשכן, ומסביר שהמשמעות הרוחנית של המשכן היא השלמה למעשה בראשית והמשך למתן תורה וכפרה לחטא העגל. מעניין לעניין הוא מבאר מה היה תפקידו של בצלאל בבניין המשכן, מה הכוונה שהוא 'צירף את' אותיות בריאת העולם' ובה בעזרתן את המשכן, למה לפי זה נבנה המשכן דווקא בחודש ניסן, והקשר בין כל זה לאי כניסת משה רבנו למשכן כל עוד שכן עליו הענן, והכל מתיישב כמין חומר. הפרק האחרון בספר עוסק בכירור הלכתי רחב של דין 'מעלין בקודש ואין מורדין' שנלמד מהשימוש במחתות השרופים כציפוי למזבח - האם הוא דאורייתא או דרבנן, מתי אפשר להתעלם ממנו כשהוא עומד בסתירה לעניין קדוש אחר, מה דין מעלין בקודש במצוות שבגופו, הכללים בסדר קיום מצוות שנעשות יחד, 'מעלין בקודש' בענייני שררה על הציבור, הצורך בעטרה לטלית כדי שצד מסוים שלה יהיה תמיד בצד ראש המתעטף והקשר בין זה לדין מעלין בקודש, ועוד ועוד. ספר מלא וגדוש. יישר כוחם של המחבר ושל בנו העורך, שיזכו לסיים את מלאכתם בסדרת 'עמל משה' על התורה ובספרים נוספים.

על הכל. פסקים בהלכות תפילה וברכות ועוד. רבי משה ב"ר שניאור מאיוורא. מהדירים: הרב אברהם ביטון והרב שלמה יאיר גל-עזר. שעלבים, מכון שלמה אומן, תשפ"ו. 34+קנ עמ'. (wso@shaalvim.co.il)

לפני כמאה ועשרים שנה התפרסם בכתב העת 'הגרן' שיצא לאור בכרדיצ'ב חיבור קצר

מכת"י הכולל פסקים של תלמיד הר"ם בענייני ברכות ותפילה. המהדיר הניח שאותו 'ר"ם' הוא המהר"ם מרטנבורג, והוא זיהה שחלק מהפסקים האלו מוזכרים גם בבית יוסף. הרב אברהם ביטון הוא בוגר ישיבות שבשנים האחרונות לומד גם באקדמיה, ובמסגרת 'מכון שלמה אומן' הוא הוציא לאור עתה על פי כמה כתבי יד וציטוטים במקורות מקבילים מהדורה חדשה ומתוקנת ושלמה של ספר 'על הכל', שנקרא כך על שם מילותיו הראשונות: 'על הכל יתגדל ויתקדש וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר שמו של מלך מלכי המלכים' וכו' וכו'. כותרת הספר בכתבי היד היא 'סדר תפילות אשר יסד תלמיד לפני הר"ם', ומתברר שאותו 'ר"ם' הוא רבי משה מאיוורא, אחד משלושת בניו של רבי שניאור שהקימו יחד בית מדרש ייחודי בעיירה Evreux שבצפון מערב צרפת. התקופה היא שלהי תקופת בעלי התוספות, גדולי הדור היו רבי שמשון 'הש"ר' מקוצי ורבי יהודה שירליאון, ובית המדרש באיוורא משך תלמידים מצרפת ומאשכנז, ואפילו מספרד - רבנו יונה גירונדי נסע מספרד כדי ללמוד בבית המדרש הזה, וכשחזר לארצו העביר לבן דודו הרמב"ן ולאחרים את תורת חכמי צרפת, ומאז היא נכנסה לבתי המדרש של ספרד והשאר היסטוריה. הספר כולל כ"ה סימנים בהלכות תפילה וברכות, והמהדירים עשו עבודה שלמה, כולל תרגום עשרות המילים בצרפתית עתיקה בעזרת מומחה לעניין, כמה נספחים ובהם ברורים הלכתיים שחרגו הרבה מהערות שוליים קונבנציונליות, ועוד. אכן, לא מדובר על ספר תורני שחייב להיות מונח על שולחנו של כל אברך, אבל ראוי הוא החיבור ההלכתי הזה של אחד מבעלי התוספות שיצא לאור סוף סוף במהדורה מתוקנת ויפה מבפנים ומבחוץ, לכבוד התורה ולתועלת לומדיה ופוסקי ההלכה לדורות.

עץ הדעת. פירוש על טעמי מצוות לא תעשה על דרך הפשט ועל דרך תורת האמת. רבי יהודה בן חנין. מהדיר: חיים ערן אלפסי. צפת, תשפ"ה. רצב+עא+קטז עמ'.
(eranalfasi53@gmail.com)

רבי יהודה בן חנין זצ"ל היה תלמיד חכם ומקובל שחי במרוקו ובאלג'יר לפני כ-450 שנה (נפטר כנראה בשנת שע"ט). הוא חיבר ספר גדול ובו ביאורים על דרך הנגלה וגם על דרך הנסתר של מניין המצוות, לחלק העשין קרא 'עץ החיים' ולחלק הלאוין 'עץ הדעת'. שני החלקים יצאו לאור מכת"י עם ביאורים ומפתחות ע"י הרב אלפסי מצפת, 'עץ החיים' בתשפ"ג ועתה יוצא לאור 'עץ הדעת', שניהם עם ביאורים והערות ומקורות בשם 'לב חיים' במהדורה גדולה ומכובדת. לחלק זה צירף המהדיר את הקונטרס 'ספר האור' גם הוא מכת"י מאת אותו רבי יהודה בן חנין זצ"ל, והוא ביאור בדרך הסוד על האותיות והנקודות והטעמים והתגין. בסוף הספר נוסף נספח גדול בשם 'המאיר לארץ', ובו תולדותיו והנהגותיו וחיידושו של רבי מאיר אביטן מטירת הכרמל, דמות הוד מזקני מרוקו הצדיקים והחסידים, שזכה שיוצאי ירכו יעסקו בתורתו ובדמותו.

פסקי מרן על דרכי טהרה. פסקי מרן הגר"ע יוסף זצ"ל על סדר ספר דרכי טהרה למרן הגר"מ אליהו זצ"ל. משה בוטון, פלורידה, תשפ"ו. 322 עמ'. (moshe@botton.com)

ספר 'דרכי טהרה' על הלכות נידה וטהרת המשפחה שחיבר הראשל"צ הגר"מ אליהו זצ"ל הפך לאחד הספרים הנלמדים ביותר ע"י חתנים וזוגות צעירים וגם פוסקי הלכה, בגלל בהירותו וסידורו הנוח, ובגלל שהוא מביא בדרך כלל גם את מנהגי האשכנזים במקומות שהם שונים, לקולא או לחומרא, ממנהגי הספרדים. אמנם כידוע דרכו של הרב אליהו הייתה לנטות אחרי החיד"א והבן איש חי גם במקומות הרבים שהם סטו מדברי מרן הב"י, בדרך כלל בעקבות שיקולים קבליים, בדרך כלל לחומרא, בניגוד מוחלט לדרכו של מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל שכל חייו השתדל 'להחזיר עטרה ליושנה' ולהוליך את הלומדים והשוואלים בדרכו של מרן הב"י דווקא, מרא דארעא ישראל, ורבים הולכים בדרכו. הספר הגדול של הרב עובדיה בענייני נידה, 'טהרת הבית' על שלושת חלקיו, נדפס רק אחרי שדרכי טהרה במהדורתו הראשונה כבר היה ספר נפוץ ומוכר ובשימוש רב, וגם ספרי בניו ותלמידיו של הרב עובדיה בנושאים אלו עדיין לא נדפסו אז, ולכן נוצר פער בין פסקי מרן הרב עובדיה לבין פסקים רבים בספר דרכי טהרה שרבים נהגו לפיהם. כבר ניסו בעבר להשוות באופן שיטתי בין פסקי הרב עובדיה לפסקי הרב אליהו ב'דרכי טהרה' במאמרים וקונטרסים שונים, אבל כאן בא הרב משה בוטון, תלמיד חכם מפלורידה הרחוקה והזיוזום והעורך הראשי של כתב העת האינטרנטי החשוב 'האוצר', ומציג את הכרעותיו של הרב עובדיה כהערות והשלמות על פי סדר הפרקים והסעיפים של 'דרכי טהרה' באופן ברור ומנומק, בלי כמוזן לנסות להכריע ביניהם. נוסף לדברי הרב עובדיה עצמו בכל ספריו השתמש הרב בוטון, כדי לדייק בדברי הרב, בספרי בניו - 'ילקוט הטהרה' לרב יצחק ו'טהרת הבית הקצר' לרב דוד, וכן בספרי תלמידיו 'אבני שוהם' לרב פניר, 'שימוש חכמים' לרב שכנזי ו'אבני טוהר' לרב צופיף. עבודה חשובה ביותר, חיונית ללומדי ומלמדי הלכות נידה, ולא רק אם הם בני עדות המזרח. מעניין לציין שבהקדמתו החשובה מעיר הרב בוטון (בסוף הע' 2) שהרב עובדיה סמך ב'טהרת הבית' בהרבה מקומות על ספר האשכול מאת רבי יצחק אב"ד מהעיר רבנונה שבפרובנס, חותנו של הראב"ד בעל ההשגות, שיצא לאור בפעם הראשונה לפני כ-150 שנה עם ההערות 'נחל אשכול' ע"י רצ"ב אורבך מאייזנשטט, ונראה שהספר השפיע על פסקי הרב עובדיה למעשה בכמה מקומות (בהם למשל שלא לסמוך על מרן להקל לתלות כתם במכה כשאין ידוע שמוציאה דם, בגלל שספר האשכול שלא היה לפני מרן כתב שהקולא הזו היא רק לעניין רואה מחמת תשמיש [טהרת הבית סי' ה משמרת הטהרה אות ו]); אבל, כותב הרב בוטון, למעשה אין לסמוך כלל על האשכול מהדורת הצב"א כי הוכח שהיא מזויפת ויש בה שינויים רבים מספור מנוסח כתב היד, והטענה שהיא מבוססת על כת"י אחר שבו הייתה מהדורה אחרת של האשכול אינה נכונה. הוא גם טוען שהרבה פסקים במהדורת 'נחל אשכול' מבוססים בפועל על דברי אחרונים, ומצוטטים כאילו אמרם בעל האשכול עצמו. ואכן התעלומה של מעשה מהדורת ספר האשכול של הרב אורבך היא אחד הפלאים הגדולים של תולדות הספר התורני, וה'מצאיה' של חלק נוסף של הספר בכת"י בשנת תשמ"ו לא הועילה להבהרת התמונה אלא סיבכה אותה עוד יותר. כידוע קיימת מהדורה אחרת של ספר האשכול, מהדורת אלבק, והיא תואמת את נוסח כתה"י, וההבדלים

בין שתי המהדורות עצומים. ואכמ"ל. חוקרי מכוון שלמה אומן עמלים עתה על מהדורה חדשה ומתוקנת של ספר האשכול, שתצא לאור בעזה"ת בעוד כשנתיים. נשוב אל הראשונות - יישר כוחו של הרב בוטון על הספר החשוב והמועיל שהוא מציג לפני עמלי התורה ופוסקי ההלכה.

צור ישועתי. מדליקים את נרות החנוכה עם הרב בנימין (בניום) רוזנצוויג זצ"ל. רמת השרון, תשפ"ו. 88 עמ'. (benayahuy@gmail.com)

שנה חלפה מאז פטירתו של רבי בניום זצ"ל, ובני משפחתו וחבריו ותלמידיו ממשיכים להתגעגע לאישיותו הקורנת. מעט מהגעגע בא לידי ביטוי בהכנת חוברת קטנה ומקסימה זו לקראת חנוכה האחרון, שבה שלושה שערים: הראשון מביא משהו מתורתו של הרב בניום וסיפור עליו לכל יום מימי החנוכה, השני מוקדש לסדר הדלקת הנרות, והשלישי כולל שלוש שיחות שלו, על קביעת החג לדורות, ועל נס פח השמן, ועל ניצחון 'נערי הגבעות' של אז על האימפריה היוונית, ועל הנרות שמנעו מהתרבות היוונית לדרוס את התורה ושומריה, ועל הפשט האמיתי של 'מזמור שיר חנוכה הבית לדוד', ועל הקשר בין נרות זכריה והוויכוח הפנים-דתי על הציונות והעלייה לארץ. מרגש. תודה לעורכים על הפנינה המיוחדת הזו.

ציונות דתית. יג. היסטוריה, רעיון, חברה. עורך: דב שוורץ. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשפ"ה. 310 עמ'. (dov.schwartz@biu.ac.il)

עוד פרסום של פרופ' שוורץ החרוץ. פורמלית 'ציונות דתית' הוא כתב-עת הפתוח לכל מי שכותב לעניין בתכנים שלהם הוא מיועד, אך למעשה מתוך 310 עמודי הספר 220 כוללים דברים מאת העורך - האחד מאמר ארוך על התחייה הלאומית והפילוסופיה הוויטליסטית [=ג'ישה מחשבתית שעל פיה החיים הם גורם העומד בפני עצמו במכלול התהליכים העוברים על האדם והעם והתקופה] בהגותו של מרן הראי"ה זצ"ל, האחר איגרות שכתב ושקיבל ישעיה ברנשטיין ז"ל, מראשוני ההוגים והפעילים בתנועת הפועל המזרחי מייסודה ועד לפטירתו בשנת תשמ"ז, והשלישי מתאר את דרכו של הרב מרדכי ורדי, רבו של קיבוץ ראש צורים לשעבר ומהדמויות המרכזיות של בית הספר 'מעלה' לתקשורת, מלימוד והוראה בבתי מדרש 'קונבנציונליים' ועד לבימוי סרטים המתארים פינות עדינות בציבור הדתי, לפעמים באופן מאוד שנוי במחלוקת ואפילו מנוגד להלכה. שוורץ מסביר שבניגוד ליוצרים אחרים התסריטאים הדתיים נמצאים מראש בעמדת נחיתות מקצועית, בגלל הצורך והרצון שלהם לשמור על מגבלות דתיות וחברתיות, בגלל הניתוק היחסי שלהם מקרנות השפע שמהם נהנים אנשי הקולנוע בארץ שבחלוקת תקציביהם יד רוחצת יד, וגם בגלל הזהות הפוליטית שלהם שבדרך כלל פונה ימינה מהמקובל ב'ברנז'ה'. לדעתו הרב ורדי אכן מנסה ומצליח לזעזע ולטלטל את הצופה הדתי בסרטיו, בלי לשבור באופן מודע את המסגרת ההלכתית (אמנם על כך יש מקום לדון). בסרטיו מציג ורדי בעוצמה בעיות וקשיים באורח החיים הדתי, כמו למשל הסרט הקצר 'כתם' שמלווה את הקשיים הרגשיים של אשה צעירה במסע הבריור ההלכתי אם היא טהורה כאשר בעלה אינו רגיש מספיק לסיטואציה, הסרט 'שומר ישראל' שמבליט את

הקשיים המעשיים והערכיים של שירות בחורים דתיים בצבא, סרט על שידוכים לבעלי נטיות הפוכות, ועוד סרטים שנמצאים על הגבול שבין חתרנות אנטי-הלכתית לבין ניסיון כן להציג בעיות כדי להביא לפתרונות בתוך המסגרת ההלכתית. סרט אחר של ורדי עוסק בסיפור אמיתי של משפחה שבה האם סובלת מהפרעת אישיות גבולית וצריכה להתאשפז מדי פעם - וממנה מתגלה עולמם של חולי הנפש ושל החברה שסביבם באופן שלא נראה בעבר, ואחר עוסק בקשיי ההשתלבות של חוזרים בתשובה בעולם החרדי, ובעיקר בבעיית הדור השני שלהם. שוורץ מתאר את דמותו של הרב שג"ר ז"ל (עליו עשה הרב ורדי סרט ארוך) שהשפיע רבות על הרב ורדי, וגם על דמויות אחרות שעומדות בראש הניסיונות למתיחת הגבול ההלכתי והחברתי-דתי מעבר למקובל ולתקין. הוא מעיר שמרדכי ורדי הצטרף לשורה של בוגרי ישיבות שהתקדמו באקדמיה בתחומי רוח שונים, שאצל רבים מהם הנאמנות שלהם לדרכה הרוחנית של הישיבה שבה צמחו נותרה חלקית בלבד. מאמר מטריד ומחייב מחשבה. מאמר אחר בקובץ כתבה חוקרת תושבת בית אל, והוא עוסק במורכבות של טיפוח הנשיות והשמירה על הצניעות אצל 'נשות המאחזים' החיות באורח חיים 'קשוח' למדי; מעניין שעשרות מהן הסכימו להתראיין [בעילום שם] ולהציג את המורכבות והמיוחדות של תפיסת החבל בשני הקצוות בחיי היומיום המאתגרים שלהן. עוד מאמר הוא תעודה היסטורית - תהליכי הבנייה של קמפוס אוניברסיטת בר אילן בראשית ימי המדינה.

קבלת הגר"א. יוסף אביב"י. ירושלים, תשפ"ו. 3 כרכים (בס"ה 972 עמ').
(koltoov@gmail.com)

בעשרים ושניים שערים פורש לפנינו הרב אביב"י, מגדולי לומדי וחוקרי הקבלה בדורנו, את שיטת הגר"א בקבלה. לדבריו קיים קושי גדול לרדת לסוף דעת הגר"א ולהבנת שיטתו בקבלה מפני שתי סיבות - דרכו לקצר את דבריו באופן קיצוני, כעין דרכו בביאור הגר"א על השו"ע בענייני הלכה, וגם משום שהגר"א לא כתב חיבורים עצמאיים בקבלה שבהם הוא מציג את שיטתו אלא רק ביאורים לספרי קבלה קדומים. עוד נקודה משמעותית שחצצה לדעת הרב אביב"י בין הלומדים לבין הבנת שיטת הגר"א הייתה ההנחה שדרכו היא דרך האר"י, ושרק הבדלים קטנים יש ביניהם. כך הניח גם הרב אביב"י עצמו לפני עשרות שנים, ועל פי זה כתב ופרסם לפני ל"ג שנים בשנת תשנ"ג ספר על קבלת הגר"א. אבל במהלך השנים, ובעיקר בשנים הרבות שהקדיש לכתיבת ספר גדול זה, הגיע המחבר למסקנה שהגר"א לא נשען על קבלת האר"י, אלא בנה את שיטתו בתיאור מהלך האצילות והספירות בדרך חדשה ושונה מדרכם של המקובלים שלפניו. בדרכו היסודית מתאר הרב אביב"י את ספרי הגר"א בקבלה על מהדורותיהם השונות, ומכריע בכל ספר איזו היא המדויקת מביניהן. הרב אביב"י קובע ששיטתו של הגר"א מעמידה את מהלך האצילות על **גילוי הדברים האלוהיים**, ולא על **המשכת השפע** כפי שלימדו קודמיו. על יסוד זה בנה הגר"א מהלך אצילות שלם ומפורט, והספר שלפנינו מאריך לבאר אותו מושג אחר מושג ופסקה אחר פסקה. לפני מביני דבר נמצא עכשיו ביאור שלם של תורת הגר"א בקבלה, שאינו נובע מסברות ולא מרגשת הנפש ולא מכוונה ליישב את תורות תלמידיו - אלא שיטת הגר"א כפי שהיא באמת. בסוף הספר הוסיף המחבר סקירה תמציתית של שיטותיהם

של תשעה-עשר מקובלי ליטא, וממנה עולה כי אף אחד מהם לא דרך בשיטתו של הגר"א, גם אם היה מתלמידיו או מבית מדרשו. הרב אביב"י כבר נודע בספריו הקודמים על קבלת האר"י וקבלת הרמח"ל וקבלת הראי"ה, והוא אינו חת מפני איש. הוא מציג את האמת האובייקטיבית לפי דעתו בתיאור שיטת אותם גדולים, עם ראיות חותכות מגובות בציטוטים מדויקים ושלמים, המקבל יקבל והמסרב יחדל. לי הקטן אין שום כוונה ח"ו להעיד על תוכן הדברים, קטונתי, אך מתוך תגובות בעל-פה ובכתב על ספרי המחבר בעבר, ברור שגם אם בתחילה קשה היה לחכמי הקבלה בדורנו לקבל את הסבריו ודעותיו וחידישו בדעת אותם קדמונים - עם הזמן הדברים התקבלו יותר ויותר, והראיה לכך היא שבין אם בשמו ובין אם שלא בשמו מובאים דבריו ודעותיו במאמרים ובספרים של גדולי המקובלים בדורנו מכל המגזרים. ולסיום - הרב אביב"י החליט לוותר על כל תמורה שהיה יכול לקבל מפרסום הספר, תמורה שהייתה מגיעה לו בהחלט עבור שמונה שנות לימוד וכתובה ועריכה של שלושת הכרכים הגדולים האלו, ו'הפקיר' את הספר לכל מאן דבעי בקבצי פידיאף ערוכים ומוכנים ומושלמים, כל הרוצה ידפיס לעצמו את הכרכים וילמד בהם בביתו. בהמשך, אחרי לחץ של רבים וטובים, פרסם הפנייה למעוניין להדפיס את הספר לבית דפוס מסוים שמדפיס ספרים 'בבודדת', מקבל קבצים ומדפיס אותם עבור המבקש כולל כריכה רכה אך איכותית (וגם שולח אותם למעוניין), כך ששלושה כרכי 'קבלת הגר"א' כולל משלוח עולים למזמין הרבה פחות מאשר ספר עיון אחר בן אלף עמודים בחנות ספרי הקודש הסמוכה... מדהים. המחבר מודה לאשתו הרבנית שסייעה לו בעריכה לשונית וסידורית של הספר הגדול הזה, ולקבוצה של תלמידי חכמים, בקיאים בנגלה ונסתר, שהעירו וסייעו ותיקנו ושיפרו את החיבור לאורך השנים שבו נוצר.

רינת ישראל. מחזור לראש השנה. נוסח ספרד. עורך: הרב שלמה טל ז"ל. **מהדורה חדשה.** מהדיר: הרב יואל קטן. ירושלים, מורשת, תשפ"ו. 455 עמ'. (wso@shaalvim.co.il)

רינת ישראל. מחזור ליום הכיפורים. נוסח ספרד. עורך: הרב שלמה טל ז"ל. **מהדורה חדשה.** מהדיר: הרב יואל קטן. ירושלים, מורשת, תשפ"ו. 604 עמ'. (wso@shaalvim.co.il)

הוצאת 'מורשת' של הפועל המזרחי, בראשותו של חבר הכנסת והשר לשעבר שאול יהלום, מוציאה לאור בשנים האחרונות מהדורה חדשה ומתוקנת של הסידור 'רינת ישראל', וכבר נדפסו שמונה הדפסות זו מתוקנת מזו של נוסח ספרד (החסידי-אשכנזי) וחמש של נוסח אשכנז. בהקדמת הסידורים הובטח שיש כוונה להוציא גם מהדורות חדשות של הסידור בנוסח עדות המזרח ושל המחזורים לימים נוראים ולשלוש רגלים בשני הנוסחים הנ"ל, וניתן עכשיו לבשר על מילוי השלב הראשון במשימה הזו - יצאה לאור מהדורה חדשה ומתוקנת של מחזורים לימים נוראים נוסח ספרד (שהוא נפוץ ונמכר הרבה יותר מאשר נוסח אשכנז, שגם הוא יגיע תורו). הרב טל ז"ל בזמנו ערך תיקונים ושינויים רבים במחזור, כולל ההדרה מדויקת של הפיוטים, וחלוקה בין הפיוטים שנאמרים (לפחות בחלק מהקהילות) שנשארו 'בפנים' והפיוטים העתיקים שכמעט שלא נאמרים כלל שנדחקו לסוף המחזור, אבל במהדורה חדשה זו, לפי עצת מורנו הרב יעקב אריאל שליט"א ורבנים אחרים, הושמטו לחלוטין מהמחזורים כל הפיוטים שברוב הקהילות לא רגילים לאומרם. אני יודע שבקהילות

ששומרות יותר על המנהגים הישנים אומרים כמה מהפיוטים שנשמטו הפעם ממהדורת מחזורי 'רינת ישראל' החדשה (בעיקר בקהילות חסידיות למיניהן). אבל המציאות היא שכבר קיים מנהג מקובל פחות-או-יותר בישיבות וביישובים ובקהילות מה אומרים ומה לא. השתדלתי לברר את הדברים בכנות וביסודיות ואני מקווה שהצלחתי, ובעקבות הבירור השמטתי, אמנם עם צביטה בלב, את כל הפיוטים שלא נוהגים לומר. אני מעריך ש'הנאת' הדפדוף קדימה בכל פעם ששליח הציבור מדלג על פיוט או שניים תחסר לחלק מהמתפללים, אבל לקחתי זאת בחשבון... סב-סבי הרב שלמה זאב קליין זצ"ל מקולמר שבאלזס, מגדולי הרבנים בצרפת בזמנו, ידידו של הרב שמשון רפאל הירש, התמרמר מאוד על ה'משכילים' של זמנו שהחלו להשמיט פיוטים בשבתות מיוחדות ובמועדים ובעיקר בימים הנוראים, ואף הדפיס בשנת תר"ט קונטרס בשם 'דברי הפיוטים וזעקתם' שבו הוא מוכיח את מדלגי הפיוטים על רוע מעשיהם, ויתכן שממקומו בגן עדן רע ומר בעיניו המעשה אשר עשיתי; ובכל זאת שמתי נפשי בכפי, ובאישור תלמידי חכמים כנ"ל החלטתי שהמהדורה החדשה של רינת ישראל תהיה 'ידידותית למשתמש' גם בהיבט זה - נוסף לשאר השיפורים היא תכלול רק מה שאומרים ומתפללים ברוב ככל בתי הכנסת ולא מה שלא אומרים. עוד נוספה בסוף כל מחזור מסכת המשניות המתאימה לו, מסכת ראש השנה או מסכת יומא, על פי המהדורה החדשה והיפה של המשניות עם פירוש הרב קהתי וגם פירוש הרב ברטנורא. כדרכנו במהדורות החדשות של הסידור השתדלנו גם במחזורים לדייק בנוסח ובסגנון של ההוראות למתפלל, לחזור בדרך כלל ולהדפיס במקום המתאים גם תפילות שחוזרות על עצמן, להקפיד על סדר נכון והגיוני של הפיוטים בתקווה שהציבור ושליחיו יתרגלו לומר אותם 'כמו שצריך' (למשל - 'וכל מאמינים' וכו' בסוף כל שורה ולא בתחילתה), ועוד ועוד. הרבה השתדלתי שהתיקונים והשינויים יהיו לתועלת, ואשמח להערות והצעות מכל סוג שהוא לקראת ההדפסות הבאות.

רצוף אהבה. בעניין לימוד התורה ברציפות. יעקב וגנר. קליבלנד, תשפ"ה. 21+רמח עמ'. (216-954-0324)

לקט חשוב ומעניין ומשכנע בעניין הזכות והחובה ללמוד תורה דווקא ברציפות, כולל הלכות וכללים מתי מותר להפסיק באמצע הלימוד ומתי לא. הספר כולל דברים מחז"ל ומראשונים ומגדולי הדורות בעניין החשוב הזה, בהם דברי חזיון והתעוררות ועצות והדרכה ועובדות והנהגות ופסקי הלכה, וכן שיחות ומאמרים מאת מרן החפץ חיים, רבי ירוחם ליבוביץ' המשגיח ממיר, הרב שמשון פינקוס מאופקים, כולם זצ"ל, וגם רבי יצחק זילברשטיין שליט"א ואחרים, עם תוספות והשלמות והרחבות מאת המחבר, ועם קונטרס בשם 'אנא עבדא' שמרחיב עוד בנושא בי"א פרקים. כמובן שבעיסוק בעניין זה בימינו אי אפשר שלא להזכיר את הפלאפונים שנמצאים בכיסו של כל אדם, כל אחד לפי הסוג המתאים לו, שהם שורש פורה ראש ולענה בנושא המדובר כאן (בלי לדבר על שאר נזקיהם), ואין כאן המקום להאריך בזה. הרבנים המסכימים הרבים התלהבו מהיוזמה לעסוק בחשיבות רציפות הלימוד ונהנו מתוכן הספר, ויהי רצון שיהיו הדברים לתועלת הרבים.

שולחן ערוך עם ביאור מקור חיים. הלכות סעודה והלכות ברכות. רונן נוה. נריה,
תשפ"ה. שני כרכים. (makorhaim2@gmail.com)

ספרים רבים נכתבו על הלכות ברכות והלכות סעודה (או"ח סימנים קסז-רל), אבל הרב נוה, מתושבי נריה שבבנימין ואברך בכולל 'מטל השמים' שבחורש ירון הסמוך, הפליא לעשות בהביאו את שיטות הראשונים והאחרונים בכל סוגיא כולל המקורות בחז"ל והנימוקים והסברות והקושיות והתירוצים והמחלוקות, וגם את כל דברי הגר"א בביאורו, שבמידה מרובה הולך המחבר אחר הזרכתו ללמוד כל הלכה ממקורה. החלוקה בין גוף הספר 'מקור חיים' וההרחבות 'מקור נפתח' מועילה מאוד למעיין, וההסברים נכתבו בלשון ברורה, כך שגם הירידה לפרטים לא פוגעת בהירות הצגת הנושא. ייש"כ לרב נוה, וברכת הצלחה בהמשך גדילה בתורה ובחיבור חיבורים חשובים.

שו"ת פוע"ה. חלק חמישי. עורך: הרב אריה כץ. ירושלים, מכון פוע"ה, תשפ"ה. 354
עמ'. (mehkarpuah@gmail.com)

תשובות של כעשרים רבנים זצ"ל ושליט"א לשאלות ששאלום רבני פוע"ה בענייני מניעת הריון, פוריות, יוחסין, גנטיקה, טהרת המשפחה, הריון, לידה ואורולוגיה. לתשובות נוספו הערות ומקורות ומבואות רפואיים-הלכתיים וסיכומים ומפתחות ע"י צוות מרבני מכון פוע"ה בראשות ידידי הרב מנחם בורשטיין שליט"א, והכל סודר ונערך בידי האמונות של ידידי הרב כץ, מוותיקי וחשובי הרבנים המשיבים במכון. שתי דוגמאות: בעמ' 97 ואילך נידונה שאלה כבדה, האם מותר לחלל שבת כדי להציל קדם-עוברים שנמצאים במעבדה והתרחשה בה תקלה, למרות שעדיין לא הוחזרו לרחם האשה שמחכה להתחיל את ההריון. מקובל שעובר שכבר נמצא ברחם, גם אם הוא בן פחות מארבעים יום מאז ההפריה ולגבי נושאים אחרים הוא נקרא 'מיא בעלמא', מותר לחלל עליו את השבת בגלל הסברה 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'. האם אפשר להשתמש באותה סברה כדי להציל עוברון לפני ההכנסה לרחם? האם גם במקרה זה אומרים 'חלל עליו שבת אחת' כדי שאפשר יהיה להכניסו לרחם אמו, ואז יגדל ויוולד וישמור שבתות הרבה? הרב ווזנר זצ"ל השיב בשו"ת שבט הלוי שאי אפשר 'להדביק' את הסברה הזאת גם לקדם-עוברים, מפני שרובם אינם מתפתחים לתינוק חי. ומה אם הטכנולוגיה תתפתח כך שרובם יהפכו בסופו של דבר לתינוק חי? משיב הרב ווזנר בתשובה אחרת שעיקר הסברה הוא שמחוץ לרחם אין לקדם-עוברים עדיין הגדרה של 'נפש' ולכן אין היתר לחלל עליהם שבת, ולכן הסכימו עוד כמה מגדולי הפוסקים. אמנם אחד מרבני דורנו כתב לפני כמה שנים מאמר ב'אסיא' ובו נטה להקל שבימינו כבר אין הבדל בין עובר שכבר הוחזר לרחם לבין עובר שמצפה לרגע שבו הוא יעבור את הפרוצדורה הזו וכולם נחשבים 'נפש', אבל לדבריו יהיה גם אסור להשמיד את קדם-העוברים שלא ייעשה בהם שימוש שהרי הם לדעתו 'נפש', ומעשים שבכל יום בכל המרכזים הרפואיים שעושים זאת ואין פוצה פה ומצפצף, וזה לכאורה תרתי דסתרי. רק באיסורים דרבנן או באמירה לגוי יתכן שיש מקום להקל כדי להציל עוברונים שנמצאים בסכנת כיליון והם דרושים לצורך הפרייה, ומאריך בזה הרב כץ מפי ספרים וסופרים. בעמ' 308 ואילך נידונה שאלה מעשית

וכואבת [תרתי משמע], האם טיפול בתסביב אשך מתיר איסורים דאורייתא בשבת - או לא? האם מצב זה מוגדר כסוג של פיקוח נפש - או שמדובר רק על כאב וסכנת אבר? הרב זילברשטיין שליט"א מתיר לחלל שבת לצורך הטיפול בתסביב מכמה סיבות - פגיעה באיזור האשכים יתכן שנחשבת תמיד כספק סכנת נפשות, הכאב העצום במקרים רבים כשמתרחש תסביב גם בו יש צד סכנה, איבר 'מת' שנמצא בגוף [וזה סופו של האשך שאינו מטופל בדחיפות] יכול לסכן את הגוף כולו, ולכן לדעתו במקרה קצה כזה יש לסמוך על הראשונים שמתירים לחלל שבת דאורייתא גם על סכנת אבר. העורכים מביאים תשובות של פוסקים אחרים ודנים בעניין, ולמסקנה נוטים להקל. עוד יצירה מועילה וחשובה מבית המדרש של מכון פוע"ה, שזכה בימים אלו להיכנס לביתו החדש והמרווח לתועלת הרבים הנדרשים לו.

שיבת ציון. בעניין פסח שני ופסח הבא בטומאה. יוסף דוב לובאן. ירושלים, תשפ"ה.
קלו עמ' (02-6250319)

ידידי רי"ד לובאן עוסק בתורה יום וליל, כשהוא ספון בחדר לימודו בשכונת 'שערי חסד' המעטירה, שהוד קדושת רבניה ולומדיה בעבר ובהווה נסוך עליה. מתחת ידי יוצא חיבור אחרי חיבור, בעיקר במסגרת הסדרה 'שיבת ציון' מרובת הכרכים העוסקת בענייני הקודש והמקדש. בשנת תש"פ הוציא לאור מהדורה ראשונה של בירוריו בענייני פסח שני - כאשר רק מעטים החמיצו את הקרבת הפסח עם כל ישראל, ופסח הבא בטומאה - כאשר רוב ישראל טמאים ומקריבים את הפסח בטומאתם, שהרי טומאה הותרה בציבור, ועתה יוצאת לאור מהדורה מתוקנת ומורחבת. הספר פותח בסיכומים קצרים להלכה של שני נושאים אלו, וממשיך בהלכות פסח שני - למי כן ולמי לא מהטמאים ואלו שהיו בדרך רחוקה והשוגגים והאנוסים ניתנה הזכות לעשות פסח שני, מה דינו של מי שהיזד והקריב פסח שני כאשר לא היה ראוי לכך (האם יצא בדיעבד ידי חובת הקרבת קרבן הפסח), מה דינו של מי שהיה צריך להקריב פסח שני ולא הקריב, מה היא 'דרך רחוקה' ואיזו השתדלות צריך לעשות כדי שלא להיות בה בערב פסח, ועוד עניינים שכולם מפורטים ומתבררים מהפסוקים וסוגיות הבבלי והירושלמי ומדרשי ההלכה ועד בירורי ההלכה של גדולי הדורות האחרונים. החלק השני עוסק בפסח הבא בטומאה, ומתעמק בגדרי 'רוב ציבור טמא', בדינו של המיעוט הטהור כשהרוב טמא, בהשלכות של ההיתר להקריב בטומאה, ומה הדין כאשר רק הכהנים וכלי השרת נטמאו אבל רוב העם טהור. יהי רצון שנוכה להקריב כולנו בפסח תשפ"ו קרבן פסח בטהרה, אך גם אם נזכה לכך רק בטומאה - לפחות ההלכות של האירוע הזה מפורטות בספר זה כשמלה. עוד הוציא לאור הרב לובאן חוברת נוספת בסדרת '**חיבת ציון**' בשם '**לולאות תכלת**', ובה מראי מקומות לנושאים בתנ"ך, כלי עזר ללומדי הסוגיות בספרי חז"ל, מהערך 'אבות' ועד ל'תרומת הדשן' ו'תשובה'. כדרכו הטובה של המחבר זוהי מהדורה חדשה ומתוקנת של הקונטרס הזה אחרי שעברו כ"ה שנים להדפסתו הראשונה, ויה"ר שיהיה לתועלת. ספר נוסף שהדפיס הרב לובאן בתשפ"ה הוא **אורי ציון - בירורים על מצות קריאת שמע שעל המיטה**, קמ"ז עמודים בהם מבוררים ענייני קריאת שמע וברכת המפיל והמזמורים שנוהגים לצרף להן וההלכות והמנהגים שתלויים בעניין זה ועוד. מעניין שבמבוא כותב הרב

לובאן שאינו נוהג להשתמש ב'אוצר החכמה' כי אם בלימוד בספרים עצמם 'מתוך הרגשה עמוקה כי יש לשים דגש רב ביותר לחתירה לאמת ע"י המ"ח קניינים שהתורה נקנית בהם והלימוד העיוני... ובראיית חומר עצום של ספרים מתקה החשיבה המקורית' וכו'. זו נקודת מחשבה המתאימה לגישתו המקורית של הרב לובאן בהרבה נושאים, אך לענ"ד היא אינה עומדת בפני הביקורת - וכי אדם שלומד בבית מדרש שבו עומד לרשות הלומדים אוצר ספרים גדול ומכובד 'מתקה החשיבה המחקרית'? כל לומד יכול להגביל את עצמו לספרים שהוא מעוניין לעיין בהם, וכך גם בשימוש מושכל באוצר החכמה. וצ"ע. עוד הדפיס השנה הרב לובאן החרוץ את הספר 'שירת ציון - שירת הלוויים', ובו כ"ו פרקים המפרנסים רל"ח עמודים העוסקים בהיבטים שונים של שירת הלוויים, מצוותה, חיובה, זמנה ועוד, כולל זיהוי כלי השיר ששימשו במקדש תוך התמקדות בחליל בחצוצרות ובמצילתיים, וביורו איזה לויים עסקו בשירה בפה ואיזה בניגון בכלים, תוך הקפת כל ה'חומר' בנושא מפסקי התורה ועד לדיונים באחרונים. שנזכה ונחיה ונראה ונשמע את הכהנים בעבודתם והלוויים בשירם (בפה) ובזמרם (בכלי נגינה).

שירה חדשה. פורים. יוחאי מקבילי. קדומים, מפעל משנה תורה, תשפ"ה. 143 עמ'.
(rambam4u@gmail.com)

הרב ד"ר יוחאי מקבילי המוכשר והחרוץ כבר נודע ממהדורות הרמב"ם שהוציא לאור עם חבר עוזריו - משנה תורה בנוסח מדויק בכרך אחד וכמה מהדורות עם ביאור, מהדורה חדשה ומתוקנת של מורה הנבוכים עם תרגום חדש וביאור משובח, ועוד. לפני כתיב שנים הוציא את "שירה חדשה: הגדה של פסח לזמן הזה ולעתיד לבוא במהרה בימינו", ועתה הוא מוציא ספרונים מיוחדים-במינם בסדרה זו על מעגל השנה ומעגל החיים, עם כותרת משנה נאה: 'מפגש אישי ומשפחתי בימים ההם בזמן הזה'. כבר יצאו לאור הספרים על חנוכה, תשעה באב והשוואה ועוד, ראש השנה, ו'מתחתנים' - שיר השירים חופה וקידושין. הציר המרכזי בסדרה הוא קבלת השראה ממבטו של הרמב"ם, מתוך רצון לחבר תפיסה של תבונה וחוכמה עם חוויה. כל ספר כולל איורים מושקעים בעלי תוכן לימודי וחינוכי, הדגשות צבעוניות של מילים וקטעים בטקסט לפי הצורך, ובעיקר ביאורים תוכניים והיסטוריים עם רמזים אקטואליים. כך למשל הוא מדגיש שתשעה באב הוא לא רק יום זיכרון לצער הגלות - אלא גם זיכרון לגבורה של המורדים, שגם אם לא הצליחו במשימתם כבודם במקומו מונח, כדברי הרמב"ם על בר כוכבא. הכרך הזה על פורים פותח בפרקים על חודש אדר ושבטות שקלים וזכור, ממשיך בזכירת עמלק ובמלחמה נגדו, מוסיף סקירה היסטורית מרשימה על האנטישמיות לדורותיה, ובהמשך מובאת מגילת אסתר עם מבוא היסטורי ותוכני, תוכן עניינים מפורט וביאור פרשני והיסטורי מקיף. הוא מדגיש שכדי להתמודד עם סכנה לאומית יש צורך באחדות, אך רק העלייה לארץ היא הפתרון. הפרקים הבאים בספר עוסקים בתענית אסתר ושמחת הפורים ומנהג התחפשות ומצוות היום והרעיונות ההגותיים שמאחורי ההלכות האלו, ובסוף הספר נמצא ציר הזמן מאוץ ומוסבר. עבודה נפלאה ומרשימה. אולם ביין הטוב והמשובח הזה השתרבב לצערי לא מעט חומץ, תוכנות וביטויים שאינם ראויים.

למשל, הרב מקבילי כותב בהקדמה לספריו שהוא הולך בשיטת הרמב"ם הכוללת מחויבות לביסוס החיים 'על בהירות התובנה והחוכמה, ולא על מיסטיקה ועל שפה לא בהירה' - לא ברור לי למה הוא מתכוון בביטויים 'מיסטיקה' ו'שפה לא בהירה', אך לא כל מה שאינו כתוב בלשון מדעית או פילוסופית הוא 'שפה לא בהירה'. על 'משנכנס אדר מרבים בשמחה' מביא הרב מקבילי (עמ' 8) את הגמרא בתענית כט, ב שאם יש צורך להתדיין בבית משפט עם נוכרי מומלץ לעשות זאת באדר, אך הוא מוסיף שהדבר לא נפסק להלכה ברמב"ם ובשו"ע, וממשיך: 'אפשר שלפי הרמב"ם במעבר על אוסף האמירות שבתלמוד להלכה יש לסנן את הסגולות ולטהר את ההלכה מן הסיגים...' לענ"ד הביטוי 'סיג' [=פסולת] על גמרא מפורשת, גם אם נניח שלא נפסקה להלכה [ויכולות להיות לכך הרבה סיבות], אינו ראוי. בהמשך לגבי הדיוק שדייקו כמה אחרונים, שמתוך שהרמב"ם כתב על מצות איבוד שבעת העממין 'וכבר אבד זכרם' ולא כתב כך על העמלקים בהלכה הסמוכה, מכאן שכל אויב שמבקש להשמיד את עם ישראל יש לו גדר הלכתי של עמלק - כותב הרב מקבילי (עמ' 16) ש"מדובר ב'דיוק אקרוטטי' שמכחיש את דברי הרמב"ם הפשוטים", אך כך לא מתבטא בן-תורה כלפי דברי כמה מגדולי האחרונים, גם אם אפשר בהחלט לא לקבל את דעתם. בהמשך רומז הרב מקבילי שמרדכי וחכמי דורו חטאו בכך שלא עלו לארץ, למרות שהמקדש היה בנוי ורק חיכה לבואם, וחטאם דומה לחטא 'מאית ארץ חמדה' של המרגלים; ושאתר בשהותה בהרמון כמעט שכחה בעצמה שהיא יהודייה, עד דברי הכיבושין שספגה ממרדכי שהעמידו אותה על מקומה. אלו דברים צורמים לפי ענ"ד. בעמ' 125 מביא המחבר את שיטתו של אחד החוקרים שמרדכי ואסתר קבעו בזמנם שהיהודים בכל העולם יחגגו את שני ימי הפורים בכל שנה ושנה, וכך נהגו דורות רבים, ורק לאחר מכן, כנראה בתקופה החשמונאית, חז"ל קבעו שהפורים לכל העולם יוחג רק ב"ד, ושבט"ו יחגגו פורים לא רק בשושן אלא גם בערים שהיו מוקפות חומה בתקופת יהושע בן נון. למיטב ידיעתי אין דעה כזו בין גדולי ישראל, והיא מנוגדת לדברי חז"ל מפורשים. בעוד כמה מקומות בספר נמצאים דברים שאינם מתאימים לאמונות ולדעות המקובלות בישראל, וחבל. דרך אגב, בעמ' 92 מסביר הרב מקבילי שבפגישה של המן עם חכמיו וזרש אשתו אחרי הולכת מרדכי על הסוס אין הם מעודדים אותו כפי שעשו רק אתמול, מפני שלדעתם הכל נגזר מראש, המן ימשיך להיות מושפל ואין מה לעשות נגד זה. אך לענ"ד הפשט פשוט הרבה יותר: זרש והחכמים התכוונו להמשיך ולדון בנושא, ולייעץ להמן עצות טובות להמשך, אבל הם פשוט לא הספיקו - 'עודם מדברים עמו וסריסי המלך הגיעו ויבהילו להביא את המן' וכו', והסוף ידוע. בספר על חנוכה, שהוא מרשים ביותר, כותב הרב מקבילי דברים לא ראויים לדעתי - למשל הוא מתחבט בעקבות דיוק בלשון הרמב"ם ולפי הבנת תפיסתו לגבי הניסים אם נס פך השמן אירע באמת או רק משל היה, ולא ייעשה כן במקומו. הרצון למדעיות ו'אובייקטיביות' בהשראת הרמב"ם מטה אצלו את הכף לכיוון פחות אמוני וחינוכי ומסורתי מן הראוי, ויותר מדי רציונלי ומודרני, ובנקודה זו ידי הקטנה לא תיכון עמו. אסיים במה שפתחתי - סדרת 'שירה חדשה' היא עבודה נפלאה של ידידי הרב מקבילי והצוות המעולה שאסף על ידו, ואני מברך אותו בברכת הצלחה בהמשך הדרך עם הקפדת יתר על המסרים החינוכיים הבוקעים מדבריו.

שעלי מלחמה. 'השאלות השבועיות' בענייני מלחמה. עורך: הרב מרדכי ברקוביץ'.
שעלבים, ישיבת ההסדר, תשפ"ו. 243 עמ'. (aryey.shaalvim@gmail.com)

ראש ישיבת שעלבים הרב ימר שליט"א נשאל במהלך המלחמה האחרונה שאלות רבות ע"י תלמידיו המגויסים, וחלק מהשאלות והתשובות אליהן הפכו בסיס לשיעור כללי בישיבה. כעשרים שיעורים כאלו כונסו בחוברת יפה זו ע"י ידידי הרב ברקוביץ, והם כוללים נוסף לתוכן השיעור גם את דף המקורות שבהם נעשה שימוש ע"י ראש הישיבה במהלך השיעור. בין הנושאים: היחס לשלל מלחמה לסוגיו, כללי ההיתר לפגיעה באוכלוסייה 'לא מעורבת', יציאה להתרעננות בשבת, כניסה לבית כנסת ממוזג ביום חם לצורך התרעננות, אם לברך 'שהחינו' כשמתבשרים על שחרור חטופים, ועוד. החוברת יוצאת לאור לזכר תלמידי הישיבה ובוגריה שנפלו בקרבות, ה' יקום דמם.

שערי אורה. דין מלאכת מחשבת בשבת. הרב שלמה לוי. נוה דניאל, תשפ"ה. 394 עמ'. (shlevy17@gmail.com)

מורי הרב שלמה לוי שליט"א שימש שנים רבות כר"מ וראש הכולל להלכה בישיבת הר עציון, וגם ייסד ועמד בראש ישיבת ההסדר בקרית גת. לפני כמה שנים פרסם את הספר 'שערי אורה' על הלכות נידה, ועתה מופיע הכרך השני בסדרה על הנושא שניצב במרכז הלכות שבת - ההגדרות של 'מלאכת מחשבת' שרק אותה אסרה התורה וההרחבות שלהן מדרבנן, ופרטי ההלכות לקולא ולחומרא שיוצאים מהן. עשרים פרקים בספר, והם עוסקים במלאכה שאינה צריכה לגופה, במלאכה שאינה לצורך כלל, באינו מתכוון ובפסיק רישא, ביחסים בין המושגים השונים שהמשותף להם שהם אינם מלאכת מחשבת, בהגדרת מהו ספק בדן אינו מתכוון, איך מגדירים 'ניחא ליה', פסיק רישא באיסור דרבנן ובמעשה של גוי, 'מתעסק', גרמא, מקלקל, מלאכה שאינה מתקיימת, ועוד אינסוף כללים ופרטים בנושא סבוך זה. חלק מפרקי הספר עוסקים במושגי היסוד לפי הסוגיות ושיטות הראשונים השונות והסברי גדולי הדורות, וחלק עוסקים בפסיקת ההלכה על פי המסקנות שבפרקים הקודמים. לדעת הרב לוי יש פוסקים בימינו שנוטים לקולא הרבה מעבר לדין בהסתמך על צירופים ועל ספיקות בהגדרות הנ"ל, ולא נכון לנהוג כך, כמו למשל לצרף את ההכרעה שמלאכה שאינה צריכה לגופה אסורה רק מדרבנן ושפסיק רישא שלא ניחא ליה בדרבנן מותר לכתחילה, צירוף שפוסקים רבים התנגדו לו בתוקף. כל פרק מסתיים בסיכום ובמסקנות, מלאכה שלמה ונקייה הצריכה לגופה... למהדורה הבאה אני הקטן ממליץ להוסיף מפתח מפורט לעושר הגדול שנמצא בכרך הזה. הרב שלמה החליט עם כניסתו לעשור הגבורות לוותר על כמה מתפקידיו, ולכן זמנו יותר בידו, ויש לצפות שבשנים הקרובות יצאו לאור ספרים נוספים בסדרת 'שערי אורה' בנושאים הלכתיים חשובים אחרים לתועלת הרבים. והערה: ענוונותו של מורי ר' שלמה גרמה לו שאין שום פרט מזהה של המחבר על כריכת הספר ובתוכו חוץ משמו, והרי כמה 'הרב שלמה לוי' איכא בשוקא! לכן מצוה כפולה ומכופלת לפרסם את הספר החשוב הזה ואת מחברו היקר שליט"א.

שפת המלחמה. במדבר. שיעורים בשפת אמת במלחמת 'חרבות ברזל'. יוסף אברמסון.
 גבעת אסף, תשפ"ו. 69 עמ'. (ycgolan15@gmail.com)

חוברת נוספת בסדרה, בעקבות לימוד דברי השפת אמת במהלך שירות המילואים הרביעי בגזרת עזה אליו נקרא ר' יוסף אברמסון בקיץ תשפ"ה, שכלל גם את המבצעים "מרכבות גדעון" ו"עם כלביא". לפני צאתו מביתו צילם המחבר כמה עמודים של 'שפת אמת' מכל אחת מפרשות ספר במדבר והניח כל יום את הדפים המתאימים באפוד הקרב שלו, ובין משימה למשימה, בין התקפה להפצה, עסק המחבר בדברי השפת אמת בניסיון לדלות מהם פנינים, תוך עיון במידת האפשר במשנתו שבספרים אחרים והשוואה למפרשים מקבילים. חלק מהדברים הועברו על ידו לחבריו בפלוגה בשיעורים שהעביר בזמנים מתאימים במהלך הפעילות המבצעית. המחבר משבח בהקדמה את בני ביתו שגבורתם השקטה היא שאיפשרה לו ולחבריו להילחם את מלחמות ישראל. יש לצפות שהמחבר ישלים את הסדרה בקרוב עם חוברת על ספר דברים, אין צורך שהוא ייקרא לצורך זה לסבב מילואים חמישי...

תורה כפשוטה. שמות. אליהו עסיס. ירושלים, מגיד, תשפ"ו. 654 עמ'.
 (office@korenpub.com)

אחרי הכרך על במדבר יוצא לאור הכרך על שמות של הפירוש החדש לתורה של הרב פרופ' עסיס. לדעתו לדרש ולמדרש יש מקום חשוב ונכבד בפני עצמם בפירוש התורה, אבל הוא עוסק בפשט דווקא, אך לא רק ב'מה' - אלא באופן מיוחד ב'למה', למה עניין מסוים מסופר בהרחבה ואחר בקיצור רב, למה נושא מסוים חוזר בתורה פעמיים ואף יותר, מה פשר הסתירות-לכאורה בין מופע למופע, מדוע התורה החליטה לתאר אדם או עניין בצורה כזו ולא אחרת ועוד. הרבה ממפרשי ימי הביניים עסקו בתחום הפשט, וכמובן - להבדיל - חוקרי הדורות האחרונים, והמחבר מלקט מכולם את מה שנראה לו נכון ומתאים, כאשר ב'פנים' נמצאת ה'שורה התחתונה' לפי דעתו, ובהערות שבסוף הספר (לא בשולי העמוד) נמצאים הרחבות ומקורות והסברים נוספים. אולם לפעמים הרדיפה אחרי הפשט מרחיקה מדי את פירוש הכתוב מהמקובל, וחבל לגרום לסתירה בולטת כזו בעיני הקורא. למשל בפרשת תרומה הכתוב אומר שמזבח הנחושת 'שלוש אמות קומתו', וכך כותב המחבר בלי שום הסתייגות כשהוא מתאר את צורת המזבח (עמ' 406). רק בהע' 55 הנמצאת בסוף הספר (עמ' 618) הוא מזכיר שזו מחלוקת בחז"ל, והרמב"ם וגם שאר הראשונים פסקו שגובה המזבח הוא עשר אמות והסבירו את המספר שלוש אמות הנזכר בפסוק בצורות שונות. לענ"ד אי אפשר למונע את המידע הזה מהקורא גם בפירוש ש'על הדף', שהרי ניתן להניח שהוא כבר מכיר מרש"י ומתרישמים של המשכן והמקדש שהמזבח היה הרבה יותר גבוה, וכך הוא יישאר כאן בתמיהה גדולה. דרך אגב, קצת מורכב למצוא את ההערות בסוף הספר מפני שלכל פרשה יש מיספור רץ, ובכותרת של מדור ההערות אין ציון לפרשה. בסוף הספר נמצאים תרשימים צבעוניים מרשימים של המשכן וכליו (דרך אגב, בתרשים 12 נראה בבירור שהמזבח גבוה הרבה יותר משלוש אמות...).

תורת חיים. מסכת עבודה זרה. רבי אברהם חיים שור. מהדורה מתוקנת מאת אברהם מנחם וויינשטיין. לייקווד, תשפ"ד. רנב עמ'. (seforimchatter@gmail.com)

הרב אברהם חיים שור זצ"ל היה מגדולי פולין בדור שאחרי הרמ"א. כיהן כרב של קהילות חשובות וכתב ספרים חשובים, ביניהם 'צאן קדשים' - הערות על סדר קודשים (חלקן מודפסות בצד הדף בציון 'צ"ק'), וכן 'תורת חיים' על תשע מסכתות, חלקו נדפס בחייו וחלקו לאחר פטירתו בשנת שצ"ב, לפני כמעט 400 שנה. בדפוסים הבאים הצנזור נהג בקפידה רבה בספר בעיקר בחלק על מסכת ע"ז, שינה מילים וביטויים והשמיט קטעים, ובא אברך חשוב בישיבת לייקווד, שלמד את מסכת ע"ז בעיון והצטער על השיבושים הרבים ב'תורת חיים' על המסכת, ואחרי עמל רב הוציא לאור מהדורה מושלמת של הספר, כולל נספח עם רשימת שיבושי הצנזור על המסכתות האחרות, מבוא מקיף ומדויק, העתקת כל ההסכמות שהתקבלו למהדורות השונות עם דיוקים והערות יישר כוחו של המהדיר על עבודתו המושלמת.

תחומין. כרך מה. קובץ הלכתי. אלון שבות, צומת, תשפ"ה. 552 עמ'.
(mail@zomet.org)

כחמישים מאמרים הלכתיים נמצאים בכרך הנוכחי של 'תחומין', השנתון שסלל לעצמו ולאחרים דרך בהירה, אלגנטית, מיוחדת, מקצועית, להצגת דברי תורה והלכה ברמה הגבוהה ביותר באופן מסודר ומהוקצע. המייסדים, הרב רוזן והרב דסברג והרב שביב עליהם השלום ויבל"א הרב ד"ר איתמר ורפהטיג שליט"א, אנשי ספר ועורכים מוכשרים במיוחד, דאגו לכך שכל מאמר יעבור לפני פרסומו עריכה ועיבוד ולפעמים קיצור ותמצות, יחולק חלוקה נוחה לפרקים ולפסקאות, יוקפד בו על דיוק בציטוטים ובמראי המקום ועל כתיבת ראשי פרקים והקדמות ומסקנות, כך שנוסף לחידושים הלכתיים וידע מעודכן יש בקריאה ב'תחומין' גם הנאה אסתטית וחינוך ללימוד ולכתיבה מסודרים ואיכותיים. על פי הכרכים האחרונים נראה שגם עשרת העורכים של הדור הנוכחי של 'תחומין' אינם נופלים מקודמיהם. המאמרים בכרך זה כוללים בירור הלכתי בעניין שימוש בשבת בפרוטזות מודרניות שבהן נמצאים רכיבים אלקטרוניים, זיהוי חללים מתוך קבוצה סגורה על דרך השלילה, ההיתר לסיכון הרבים ע"י עיסקה לשחרור חטופים, פעילות המשטרה בזמן מלחמה, פיתוח אמצעי לחימה תוך חילול שבת, עשיית מלאכה בשבת בכוח המחשבה (ממשק מוח-מחשב), שימוש בשבת במעליות מודרניות, האם יש תוקף של בית דין לדיינים המתכנסים בעזרת זום ואינם יושבים במקום אחד, מזונות לילדים שיש להם מקורות פרנסה אחרים, חיוב טבילת כלים של חברה בע"מ, כשרות הטווס, ואלו הם רק חלק מהנושאים החשובים והמרתקים שבכרך זה. יישר כוחם של העורכים ושל אנשי מכון צומת ושל הרב מנחם פרל העומד בראש המערכות האלו על הכמות ועל האיכות ועל ההתמדה.

